

Stichting Monumentenbezit

Jaarverslag 2024

Stichting Monumentenbezit

Jaarverslag 2024

Inhoudsopgave

Voorwoord	4	Beleidsplan 2025-2027	26
		Gedragcodes	26
Algemeen	5	Samenwerking met partners	28
Missie en werkwijze	6	NMo Instandhoudingsfonds	29
Organisatiemodel	6	Audit	29
Van verhuurder naar exploitant	6	Financiële aandachtspunten	29
Internationale samenwerking	7	Duurzaamheid als risico	30
Nieuw beleidsplan en organisatorische ontwikkeling	7	Raad van toezicht	30
Taken algemeen	8	Financiën	33
Onderzoek	10	1.1 Balans per 31 december 2024	35
Publieksbereik	12	1.2 Staat van baten en lasten over 2024	36
Instandhouding monumenten	13	1.3 Grondslagen van waardering en resultaatbepaling	37
Buitenplaats Trompenburgh ('s-Graveland)	14	1.4 Toelichting op de balans	39
Gotisch Huis (Kampen)	15	1.5 Toelichting op de staat van baten en lasten	46
Kasteel Radboud (Medemblik)	16	1.6 Overige toelichtingen	53
Kasteel Slangenburg (Doetinchem)	17	Specificatie van de monumenten	54
Naarden	18	Artikelen	55
Ruïne van Brederode (Santpoort)	18	Een blik op het recente restauratieverleden van Naarden	56
Statencollege (Hoorn)	19	De kap van Kasteel Slangenburg opnieuw bekeken	85
De overige monumenten van Monumentenbezit	20		
Organisatie	24		
Personeelsbeleid	25		
Stagiaires	26		

VOORWOORD

Met gepaste trots presenteren wij u het jaarverslag 2024 van Stichting Monumentenbezit. Het afgelopen jaar stond in het teken van groei, verdieping en transformatie.

Monumentenbezit is in tien jaar tijd uitgegroeid van een jonge organisatie tot een volwassen speler binnen het erfgoedveld. In 2014 startten wij met het beheer van 29 rijksmonumenten, overgedragen door de Nederlandse Staat. In 2024 bestaat onze portefeuille uit 32 monumenten, samen goed voor meer dan 100 afzonderlijke objecten.

2024 was in meerdere opzichten een kantelpunt. Voor het eerst namen wij de exploitatie van een aantal monumenten zelf ter hand. Deze stap stelt ons in staat om monumenten niet alleen in stand te houden, maar ook actief open te stellen voor publiek en programma. De eerste resultaten zijn bemoedigend: we zien stijgende bezoekersaantallen, een groeiende betrokkenheid van lokale gemeenschappen en meer grip op de publieksfunctie van ons erfgoed.

Ook internationaal hebben we onze rol verstevigd. In samenwerking met Monumentenzorg Curaçao startten we een traineeship voor jonge bouwkundigen, en in Finland droegen wij bij aan het project Resilient Fortress, waarin kennis over vestingwerken op Europees niveau wordt gedeeld en geborgd. Het erfgoed waar wij voor zorgen, staat nooit op zichzelf. Het is verbonden met de wereld om ons heen – historisch, ruimtelijk, maatschappelijk en internationaal.

Naast behoud, gebruik en samenwerking stond 2024 ook in het teken van verduurzaming. Niet alleen in technische zin – door energiemaatregelen en groenbeheer – maar ook in organisatorische zin. We investeerden in kennis, in jonge professionals, in inclusieve publieksbenadering en in partnerschappen die onze missie versterken.

Het jaarverslag dat voor u ligt, biedt een helder overzicht van onze activiteiten en inzichten. U leest over restauraties en onderzoeksprojecten, beleidsontwikkeling, personele groei, samenwerking en financiën.

Daarnaast reflecteren wij op onze verantwoordelijkheden als publieke instelling: hoe wij de drie gedragscodes toepassen, hoe wij omgaan met risico's, en hoe wij als organisatie verder bouwen aan vertrouwen en transparantie.

Namens het hele team van Monumentenbezit danken wij u – onze partners, opdrachtgevers, huurders, vrijwilligers, collega's en toezichthouders – voor uw betrokkenheid en steun. Samen zorgen wij ervoor dat monumenten niet alleen behouden blijven, maar ook blijven leven.

Mark van den Bos

Directeur-bestuurder

Stichting Monumentenbezit

Algemeen

Stichting Monumentenbezit is in 2014 opgericht met als doel 29 rijksmonumenten van de Nederlandse Staat over te nemen. De formele overdracht vond plaats op 15 januari 2016. Monumentenbezit is ontstaan vanuit de overtuiging dat waardevolle monumenten met een publieke betekenis niet tussen wal en schip mogen raken.

In een periode waarin nog geen structurele oplossing bestond voor verweesd geraakte (rijks)monumenten, heeft de stichting zich ontwikkeld tot een vangnetorganisatie. Wij nemen verantwoordelijkheid waar anderen dat niet (meer) kunnen en zetten ons in om het voortbestaan van monumenten zonder toekomstperspectief veilig te stellen. Inmiddels is de portefeuille gegroeid naar 32 monumenten, samen goed voor meer dan 100 afzonderlijke objecten, verspreid over het hele land.

Missie en werkwijze

Monumentenbezit heeft een maatschappelijk doel: het behoud van historisch waardevolle bouwwerken. Dit doet zij door monumenten te verwerven, te restaureren, te verhuren en waar nodig een nieuwe impuls te geven via herbestemming. Daarbij maakt het niet uit in welke staat het monument verkeert, of het economisch rendabel is of waar het zich in Nederland bevindt.

Sinds 2022 is Monumentenbezit erkend als Professionele Organisatie voor Monumentenbehoud (POM). De stichting heeft de status van culturele anbi (algemeen nut beogende instelling) en onderschrijft de drie gedragscodes voor de culturele sector: de Governance Code Cultuur, de Fair Practice Code en de Code Diversiteit en Inclusie.

Organisatiemodel

De stichting wordt bestuurd door een directeur-bestuurder en kent een raad van toezicht met vier leden. In 2024 bestond de organisatie uit negen medewerkers (7,8 fte), verdeeld over vijf teams: Staf, Onderzoek, Publieksbereik, Beheer en het in 2024 opgerichte team Aanwinsten en Restauraties. Dit laatste team is ontstaan uit een afsplitsing van team Beheer en richt zich specifiek op de verkenning en verwerving van nieuwe monumenten.

Daarnaast beschikt Monumentenbezit over een flexibele schil van externe experts, onder meer op het gebied van programmaontwikkeling en fondsenwerving.

Van verhuurder naar exploitant

Waar Monumentenbezit aanvankelijk alleen als verhuurder van haar monumenten optrad, nam zij in 2024 voor het eerst ook de exploitatie van een aantal monumenten op zich. Deze verkenning begon met vijf locaties en is inmiddels uitgebreid naar zeven. Om dit mogelijk te maken is team Publieksbereik versterkt met een afdeling Exploitatie op Locatie, die verantwoordelijk is voor de

dagelijkse aansturing van de exploitatie. Ook is er versterking gekomen op het gebied van programma-ontwikkeling en relatiebeheer (development).

Aan het eind van 2024 is de proef met eigen exploitatie geëvalueerd. De resultaten zijn positief, waardoor is besloten deze werkwijze voort te zetten.

Internationale samenwerking

2024 markeerde ook de start van diverse internationale samenwerkingen. In samenwerking met Monumentenzorg Curaçao werd een traineeprogramma opgezet voor jonge bouwkundigen, die werkervaring kunnen opdoen bij monumenten in zowel Nederland als Curaçao. Daarnaast bracht

Monumentenbezit een werkbezoek aan de vestingwerken van Suomenlinna in Helsinki. Hier vond kennisuitwisseling plaats met vestingexperts uit diverse landen, onder meer in het kader van het internationale project Resilient Fortress. Dit project resulteert in nieuwe richtlijnen voor het technische beheer en onderhoud van vestingwerken.

Nieuw beleidsplan en organisatorische ontwikkeling

In 2024 stelde Monumentenbezit het beleidsplan vast voor de periode 2025–2027. Hierin is onder meer aandacht voor de verduurzaming van de monumentenportefeuille, de organisatie zelf, en het groenbeleid. De publicatie is beschikbaar via de website van Monumentenbezit.

Als gevolg van de toegenomen belangstelling voor overname van monumenten – Monumentenbezit werd ook in 2024 weer frequent benaderd – is besloten tot het oprichten van een gespecialiseerd team: Aanwinsten en Restauraties. Deze structuur maakt het mogelijk om verkenningen en voorbereidingen voor potentiële verwervingen zorgvuldig en efficiënt uit te voeren. Potentiële aanbiedingen voor toekomstige verwervingen worden getoetst aan de hand van in 2024 vastgestelde kadernota en vragen vooraf instemming van de raad van toezicht.

Taken algemeen

Stichting Monumentenbezit is opgericht om monumenten te behouden voor toekomstige generaties. Deze kerntaak vraagt om een integrale aanpak waarin drie aspecten centraal staan: technisch behoud van bouwmassa, interieur en buitenruimte; cultuur- en architectuurhistorisch onderzoek en de verbinding met het publiek.

Voor elk van deze pijlers is binnen de organisatie een gespecialiseerd team actief: team BEHEER (techniek), team ONDERZOEK (geschiedenis en waardestelling) en team PUBLIEKSBEREIK (presentatie en publieksontsluiting). Waar nodig werken deze teams nauw samen, bijvoorbeeld bij herbestemmingstrajecten of het opstellen van restauratievisies.

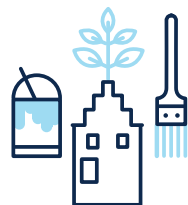
BEHEER

Het team Beheer is verantwoordelijk voor het technisch behoud van de monumenten in de portefeuille van Monumentenbezit.

In 2024 voerde het team diverse onderhouds- en restauratieprojecten uit, ontwikkelde nieuwe onderhoudsplannen en werkte samen met externe partners, kennisinstellingen en overheden.

Onderhoud en restauratie

Een belangrijk zwaartepunt lag op schilderwerkzaamheden aan diverse monumenten. Daarnaast werd groot onderhoud voorbereid aan de voorgevel van de Promerskazerne in Naarden. Hiervoor werd technisch onderzoek uitgevoerd naar onder meer de vochtuishouding, materiaalconditie en geschikte restauratiemethodes.

Ook in andere monumenten werd planmatig onderhoud voorbereid of uitgevoerd, steeds met oog voor duurzaamheid en historische waarde.

Groen erfgoed en klimaatadaptatie

Door toenemende klimatologische uitdagingen zoals verzakkingen, wisselende grondwaterstanden en droogte, komt ook het groene erfgoed nadrukkelijk in beeld.

In 2024 volgde een medewerker de opleiding Groen Erfgoed aan de Hogeschool Utrecht. Deze investering

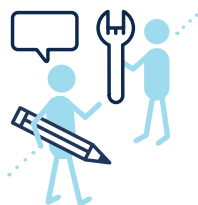

draagt bij aan het versterken van kennis binnen de organisatie over beheer en behoud van historische tuinen, lanen, buitenplaatsen en vestingwerken.

Samenwerking externe monumenteneigenaren

Sinds 2023 is team Beheer verantwoordelijk voor het coördineren van het meerjarenonderhoud en SIM-onderhoud van Museum Huis Doorn en de Gevangenpoort in Den Haag – twee monumenten buiten

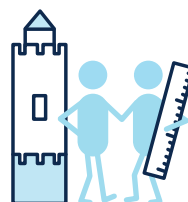
de eigen portefeuille. Na een positieve evaluatie is deze samenwerking in 2024 gecontinueerd.

De combinatie van technische expertise, inhoudelijke kennis en onafhankelijk advies blijkt hierbij van meerwaarde.

Bouwkundig traineeship

In samenwerking met Monumentenzorg Curaçao, de Hogeschool Utrecht, Museum Huis Doorn en Museum de Gevangenpoort is in 2024 een internationaal trainee-programma opgezet. Het biedt jonge bouwkundigen de kans om praktijkervaring op te doen in het onderhouden

en restaureren van monumenten in zowel Nederland als op Curaçao.

Hiermee investeert Monumentenbezit in de toekomst van de erfgoedsector en bouwt het tegelijk aan een sterk netwerk van jonge professionals.

Subsidies

In 2024 zijn er geen nieuwe aanvragen gedaan binnen de Subsidieregeling Instandhouding Monumenten. We zijn gestart met de verantwoording van eerder toegekende subsidies uit 2018.

Daarnaast kende de provincie Zuid-Holland een subsidie toe vanuit de Erfgoedlijn Landgoederenzone voor het uitgraven van de voorburch van de Ruïne van Teylingen.

ONDERZOEK

Onderzoek vormt een essentiële pijler onder het werk van Monumentenbezit. Door bouwhistorisch, cultuurhistorisch en technisch onderzoek ontstaat inzicht in de betekenis, opbouw en toekomstmogelijkheden van de monumenten.

In 2024 werden meerdere onderzoeken uitgevoerd, publicaties voorbereid en internationale netwerken versterkt.

Onderzoek naar beton

Het artikel over het gebruik van ongewapend beton in Nederlandse vestingwerken werd opgenomen in de conferentiebundel van de 8th International Conference on Construction History (8ICCH) in Zürich.

Monumentenbezit presenteerde het onderzoek daar in juni 2024 middels een lezing en kreeg daar een goede respons.

Resilient Fortress

Het internationale project Resilient Fortress kende in 2024 zijn eerste praktische fase met een uitwisseling tussen vestingexperts op Werelderfgoed-vesting Suomenlinna (Helsinki). Samen met collega's uit onder andere Finland en Frankrijk werkt Monumentenbezit aan richtlijnen voor

het technisch beheer en onderhoud van vestingwerken.

Deze richtlijnen zijn een belangrijke stap in de professionalisering van vestingzorg in Europees verband.

WTA-symposium

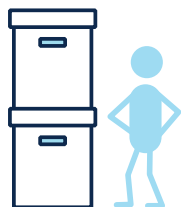
In november 2024 vond in Mechelen het symposium van de Wissenschaftlich-Technische Arbeitsgemeinschaft (WTA) plaats, met als thema Erfgoed in het Water.

Monumentenbezit gaf daar een presentatie over het werk in Naarden en de onderliggende filosofie rond erfgoedzorg in natte contexten.

Archief Carlos en Els Scheltema

De erven van Carlos en Els Scheltema stelden het privéarchief van deze betrokken bewoners van de vesting Naarden beschikbaar aan Monumentenbezit.

Het betreft een omvangrijke verzameling documenten, kaarten en foto's die veel inzicht biedt in de recente geschiedenis van de vesting. Het archief is nog niet volledig uitgezocht, maar heeft nu al waardevolle informatie opgeleverd.

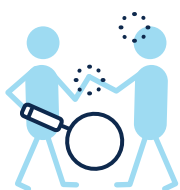
Onderzoeken op Kasteel Slangenburg

In 2024 zijn op Kasteel Slangenburg diverse onderzoeken gestart: algemeen archiefonderzoek; bouwhistorisch onderzoek; onderzoek naar het iconografische programma

van de muur- en plafondschilderingen en een verkenning van de interieurafwerkingen en het aanwezige meubilair. In november 2024 werden de voorlopige resultaten besproken tijdens een werkbezoek van de Kastelenstudiegroep.

Samenwerking met kennisinstellingen

Monumentenbezit werkte in 2024 samen met de Universiteit Groningen bij het onderzoek naar de kerk in Aduard en met de TU Delft, waarbij studenten schadeverschijnselen in Naarden onderzochten.

Boeken

In 2024 is er verder gewerkt aan het boek over het werk dat Monumentenbezit de afgelopen jaren in Naarden heeft uitgevoerd. De eerste stappen richting een publicatie over Trompenburgh zijn in 2024 gezet. In 2025 zal dit concretere vormen gaan aannemen.

Het eerder verschenen boek over de vesting Naarden is in 2024 vertaald en gepubliceerd in het Koreaans.

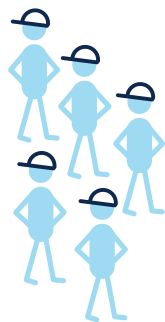
In deze editie is voor het eerst een vergelijking opgenomen met baksteenproductie en -gebruik in Zuid-Korea. De publicatie draagt bij aan het internationale profiel van het werk in Naarden.

PUBLIEKSBEREIK

Team Publieksbereik vergroot de zichtbaarheid van de monumenten van Stichting Monumentenbezit door zowel op locatie als via (online) communicatiekanalen verhalen te delen en het publiek – waar mogelijk – toegang te bieden. Het doel is een zo breed mogelijk publiek te bereiken en te enthousiasmeren voor erfgoed.

Exploitatie op locatie

In 2024 heeft het team Publieksbereik een belangrijke stap gezet in het professionaliseren van de publieksontsluiting van de monumenten. Dit jaar markeert de daadwerkelijke start van de zogeheten 'pilotfase'. Deze fase is voortgekomen uit de verkenningen die in 2023 zijn gedaan naar mogelijkheden om monumenten vanuit een

centraal team te ondersteunen. Er werd een plan van aanpak opgesteld dat vanaf 2024 wordt uitgevoerd. In deze pilot zijn vijf monumenten opgenomen: Kasteel Radboud, de Ruïne van Nuwendoorn, Kasteel Slangenburg, Buitenplaats Trompenburgh en de Grote Kerk in Veere.

In nauwe samenspraak met deze beheerders van deze locatie is onderzocht waar behoefte aan is en hoe Monumentenbezit haar expertise op het gebied van publieksbereik en organisatie kan inzetten. Zo is een strategische werkwijze opgezet waarbij Monumentenbezit een actieve rol op zich neemt in de exploitatie van deze monumenten. Het doel is om publieksbereik, zichtbaarheid en duurzame openstelling op locatie te versterken.

De samenwerking tussen Monumentenbezit en de mensen op locatie resulteert in synergie: efficiënter gebruik van kennis, sterkere profilering en een vergroot bereik naar het publiek. De ervaringen van dit eerste pilot jaar zijn van grote waarde geweest voor het ontwikkelen van een duurzaam model voor toekomstige openstellingen van onze monumenten. Het idee is dat er in de toekomst meer monumenten op deze manier aanhaken, zoals de Ruïne van Brederode (openstelling vanaf voorjaar 2025).

Teamuitbreiding en samenwerking

Het team is verdeeld in 4 onderdelen; Publiek en Educatie, Marketing en communicatie, Exploitatie op locatie en Development. In mei is er versterking gekomen; een extra medewerker Marketing & Communicatie. Deze persoon vormt de verbindende schakel tussen Monumentenbezit en de teams op locatie. Dit was noodzakelijk om de groeiende vraag naar ondersteuning op het gebied van communicatie en publieksbereik op te vangen. Vanuit de pilotmonumenten werd gedurende het jaar steeds meer een beroep gedaan op de expertise van Monumentenbezit,

niet alleen voor publieksactiviteiten, maar ook voor programmaontwikkeling, fondsenvererving, zakelijke marketing en evenementen. De samenwerking is in dit eerste pilotjaar al succesvol gebleken.

Websites, zichtbaarheid en huisstijl

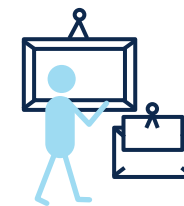
De zichtbaarheid van Monumentenbezit is in 2024 verder versterkt. De websites van de monumenten zijn uitgebreid met historische achtergrondinformatie en sinds dit jaar ook beschikbaar in het Engels, om het internationale publiek beter te bedienen.

Voor Kasteel Slangenburg en Buitenplaats Trompenburgh zijn nieuwe huisstijlen en logo's ontwikkeld. De website van Slangenburg is inmiddels live en draagt bij aan een professionele uitstraling. Die van Trompenburgh volgt begin 2025.

Collectiebeheer

Sinds deze pilotfase komt ook de verantwoordelijkheid voor de collectie bij de werkzaamheden van Monumentenbezit. Daarom is bij Kasteel Slangenburg gestart met een training voor collectiebeheer. Zowel de medewerkers van kantoor als de mensen op locatie worden getraind om risico's te signaleren en daar op te handelen. Om preventief risico's op schade en achteruitgang van de collectie en het interieur te voorkomen. 2024 was daarin een jaar van theorie en 'quick wins'. In 2025 zal hier een preventiebeleid uit rollen en zullen de eerste stappen uit dit beleid in gang gezet worden.

Instandhouding monumenten

BUITENPLAATS TROMPENBURGH (’s-Graveland)

Restauratie Trompenburgh

De restauratiewerkzaamheden aan het interieur die in 2023 zijn gestart, zijn in 2024 voortgezet. Het vrij leggen van de schilderijen op het plafond van het tussenlid en het kabinet zijn geheel afgerond. De restauratiewerkzaamheden aan de koepelzaal zijn zo ver uitgevoerd als het budget het toeliet. Momenteel zijn twee van de acht segmenten van de koepel geheel ontdaan van de (vermoedelijk in de negentiende eeuw aangebrachte) bruine overschildering en voorzien van vullingen retouches waar nodig. Bij een derde segment is een start gemaakt met deze werkzaamheden, maar dit kon vanwege de uitputting van het budget niet geheel afgemaakt worden. Momenteel lopen er subsidie- en fondsenwervingstrajecten, zodat de restauratie in 2026 weer kan worden vervolgd.

De renovatiewerkzaamheden van de tuin zijn in 2024 aanbesteed en zullen in 2025 aanvangen. De renovatie van de tuin zal in 2026 geheel zijn afgerond.

Openstelling Trompenburgh

De openstelling van Buitenplaats Trompenburgh moet vanwege vertraging binnen de restauratie worden uitgesteld, maar de voorbereidingen zijn in volle gang. In 2024 werd gewerkt aan het voorlopig ontwerp voor de tentoonstelling die hier vanaf de grote opening (2027) getoond zal worden. Om toch alvast bezoekers te kunnen ontvangen, zal Buitenplaats Trompenburgh in de zomer van 2025 open gaan in een 'achter de schermen'-variant, met rondleidingen door vrijwilligers. De focus hierbij ligt op de restauratiewerkzaamheden en de ambities voor de toekomst. Om deze openstelling in 2025 te kunnen aanbieden, lag in 2024 de focus op de ontwikkeling van een nieuwe huisstijl, logo, en vormgeving van een volledig nieuwe website.

Begin 2025 zal deze nieuwe website live gaan. De fondsenwerving is in 2024 volop voortgezet en de eerste toezeggingen zijn gedaan, zowel voor de tentoonstelling als voor de restauratie van de tuin. Voor de restauratie en de tentoonstelling wordt in 2025 doorgewerkt aan aanvullende financiering.

GOTISCH HUIS (Kampen)

Restauratie Gotisch Huis

In 2024 is de restauratie van het Gotisch Huis verder voorbereid. Zo is er funderingsonderzoek uitgevoerd, waarna een ontwerp is geleverd voor funderingsherstel.

Door een externe restauratiearchitect is in nauw overleg met Monumentenbezit een restauratievisie opgesteld. Op basis van deze visie is een ontwerp gemaakt. Ook is er een duurzaamheidsadvies opgesteld, waarop subsidie zal worden aangevraagd. De restauratie zal naar verwachting eind 2025 van start gaan.

Openstelling Gotisch Huis

Na restauratie opent het Gotisch Huis zijn deuren met een vaste tentoonstelling die de rijke geschiedenis van het pand én van de stad Kampen op levendige wijze ontsluit. Deze permanente presentatie vormt het hart van het publieksprogramma. Bezoekers maken via interactieve installaties kennis met de Hanzetijd, de werking van de rosmolen, de historische functies van het gebouw en het verhaal van schilder Hendrick Avercamp. Ook is

er ruimte voor tijdelijke tentoonstellingen en aanvullend cultureel programma dat aansluit bij de vaste opstelling.

De vaste tentoonstelling biedt een toegankelijke ervaring voor een breed publiek. Door middel van geluid, beeld, tast en spel wanen bezoekers zich in het Kampen van vroeger. De historische context wordt tot leven gebracht aan de hand van objecten, digitale toepassingen en verhalen die raken. Ook de band tussen Avercamp en Kampen krijgt hierin een centrale plaats. Avercamp, geboren in Amsterdam maar getogen in Kampen, woonde zelf aan de Oudestraat – vlak bij het Gotisch Huis. Zijn winterlandschappen, vol humor en detail, vormen een boeiende invalshoek om kunst, geschiedenis en zintuiglijke beleving te verbinden.

Naast de tentoonstelling wordt het Gotisch Huis een plek voor ontmoeting en co-creatie. Via het Stadsprogramma worden lokale initiatieven en culturele activiteiten gestimuleerd, in samenwerking met bewoners en makers. Het huis wordt daarmee niet alleen een erfgoedlocatie, maar ook een sociaal-culturele ontmoetingsplek binnen Kampen.

KASTEEL RADBOUD

(Medemblik)

In 2024 mocht Kasteel Radboud een recordaantal van 25.200 bezoekers verwelkomen, dankzij een gevarieerd en levendig programma. Het jaar werd gekenmerkt door succesvolle tentoonstellingen, waaronder Fabel – waar gebeurd, met regionale en internationale volksverhalen, en Omringd door Kastelen, over de vijf kastelen van Willem II en Floris V.

Ook werd het laatste deel van het unieke Graventapijt voltooid. De middeleeuwse kruidentuin kreeg een kindvriendelijke uitbreiding met het digitale avontuur van Kruidje en Billie. Daarnaast organiseerde het kasteel wederom tal van activiteiten zoals middeleeuwse kampementen, workshops en educatieprogramma's voor scholen, waarmee het museum zijn rol als levendig erfgoedcentrum verder verstevigde.

KASTEEL SLAGENBURG (Doetinchem)

In 2024 zijn er veel voorbereidende werkzaamheden uitgevoerd. Zo is er uitgebreid ecologisch onderzoek gedaan naar de aanwezige vleermuispopulatie, zodat het dak van het zuidelijk koetshuis en het hoofdhuis op termijn kunnen worden gerestaureerd.

Ook is er onderzoek gedaan naar de mogelijkheid van het maken van een bezoekerscentrum in één van de koetshuizen. Verder is er verkennend onderzoek gedaan naar de staat van de interieurafwerkingen in het hoofdhuis, is er iconografisch onderzoek verricht en gekeken naar de staat en restauratiebehoefte van de meubelen.

Openstelling Slangenburg

De openstelling van Kasteel Slangenburg in mei 2024 was een feestelijk en inhoudelijk hoogtepunt. Het kasteel werd geopend voor rondleidingen, en het aantal vrijwilligers groeide van 5 naar 35, wat het mogelijk maakte om het aantal openstellingsdagen en rondleidingen flink uit te breiden. Daarbij is tegen het einde van 2024 bewust gekozen voor het toepassen van een hoog- en laagseizoen, om zo de vraag en aanbod meer op elkaar te laten aansluiten. De eerste verdieping werd in de herfstvakantie aan de rondleidingen toegevoegd. De reacties van bezoekers zijn enthousiast en het aantal boekingen stijgt gestaag.

Ook op het gebied van horeca zijn mooie stappen gezet: het Koetshuis draait stabiel en is inmiddels winstgevend. In de zomermaanden is geïnvesteerd in personeel en processen, met het oog op verdere groei. De verhuur van de kasteelhuisjes is gestart via de bekende platforms. Door samenwerking met influencers is de zichtbaarheid vergroot, wat leidt tot een groeiende bezetting. In 2025 wordt de marketing voor deze unieke verblijfslocaties verder geïntensiveerd.

Er is in 2024 een eerste verkenning gedaan in de organisatie van kleinschalige evenementen. In december vond voor het eerst een kersevenement plaats op Slangenburg, met muziek en verhalenvertellers in het kasteel en op het voorplein. De dag trok 331 bezoekers en was zowel organisatorisch als inhoudelijk een groot succes. Voor 2025 wordt bekeken hoe inhoudelijke evenementen structureel een plek kunnen krijgen in het publieksprogramma, naast de zakelijke

verhuur van bruiloften, vergaderingen en (familie)bijeenkomsten.

Het jaar 2024 werd nadrukkelijk gezien als leerjaar: een pionierfase waarin geëxperimenteerd werd met verschillende vormen van publieksbereik en samenwerking. Dit gaf ons ruimte om te ontdekken wat werkt en waar bijgestuurd moet worden. In 2025 gaan we de geleerde lessen toepassen in een verbeterde aanpak.

NAARDEN VESTING

2024 was voornamelijk een jaar van voorbereiding en onderzoek voor wat betreft de werkzaamheden in Naarden Vesting. Op het gebied van het metselwerkonderhoud werd er een restauratieplan gemaakt voor de gevel van de Promerskazerne. Hiervoor werd het nodige onderzoek gedaan naar de vochthuishouding in de

gevel, de stenen en de mortels voor het metselwerk.

In het groenbeheer zijn de eerste voorzichtige stappen gezet in het herstel van de Bedekte Weg samen met de gemeente Gooise Meren. Het groenplan voor de vestingwallen is definitief gemaakt en zal in 2025/2026 van start gaan.

RUÏNE VAN BREDERODE (Santpoort)

In november 2024 kreeg Monumentenbezit de sleutels voor de Ruïne van Brederode in handen. Daarmee werd ook dit monument onderdeel van de exploitatie op locatie. Vanaf dat moment werd hard gewerkt richting de openstelling die in april 2025 zal gaan plaatsvinden. In 2024 is de opdracht gegeven voor ontwikkeling van een huisstijl en social media zijn overgenomen. Begin 2025 worden de eerste publieksplannen bekendgemaakt.

STATENCOLLEGE (Hoorn)

In 2022 is een herbestemmingsplan in gang gezet voor het Statencollege te Hoorn om het pand te verduurzamen en de toegankelijkheid te vergroten. Daarnaast waren er funderingsproblemen te verhelpen. De gemeente Hoorn, gebruiker van het gebouw, is de opdrachtgever van de herbestemming. De provincie Noord-Holland kende hiervoor een subsidie van €780.000 toe.

Het herbestemmingsproces kende een complexe start. De samenwerking tussen Monumentenbezit en de gemeente Hoorn verliep in eerste instantie moeizaam. Dankzij een constructieve opstelling van beide partijen is toegewerkt naar een gedragen plan. Het herbestemmingsplan werd eind 2023 goedgekeurd en vergund.

De aanbestedingsresultaten die rond de jaarwisseling 2023-2024 bekend werden, vielen financieel tegen. Hierop besloot de gemeente Hoorn het proces niet verder via de oorspronkelijke aanbestedingsvorm voort te zetten, maar een alternatieve route te verkennen. Er werd

gekozen voor een bouwteam-aanbesteding, waarin meer flexibiliteit en samenwerking mogelijk is. Met de winnaar van deze aanbesteding is opnieuw naar het plan gekeken. Een belangrijk resultaat van deze heroriëntatie is het besluit om de realisatie van kelders onder alle bouwdelen te laten vervallen. Dit brengt aanzienlijke besparingen met zich mee en vermindert de technische risico's.

In het bouwteam heeft Monumentenbezit haar rol duidelijk geformuleerd. Omdat in deze aanbestedingsvorm veel verantwoordelijkheden verschuiven naar de aannemer, neemt Monumentenbezit actief deel aan het bouwteam. Zo waarborgt Monumentenbezit dat de belangen van het monument tijdens het proces goed worden bewaakt.

De inhoudelijke start van het bouwteam is voorzien in het eerste kwartaal van 2025. De uitvoering van de funderingswerkzaamheden staat gepland voor juni 2025. Daarmee begint een belangrijke nieuwe fase waarin het Statencollege niet alleen behouden blijft, maar wordt voorbereid op een betekenisvolle toekomst, waarbij de monumentwaarden leidend zijn in de planvorming.

De overige monumenten van Monumentenbezit

Abdijskerk, Aduard

Onderzoek houtworm in interieurdelen.

Burcht van Oostvoorne

Metsel- en voegwerkherstel aan de binnenzijde van het donjon.

Gedenknaald Apeldoorn

Ongeluk met schade tot gevolg. Herstel twee hardsteen palen, een kroon en smeedijzerwerk.

Gedenknaald Manpad, Heemstede

Geen bijzondere werkzaamheden.

Grafmonument van Liere, Katwijk

Schilderwerk gootlijst.

Graaf Adolfmonument, Heiligerlee
Gereinigd.

Kasteeltoren, IJsselstein
Geen bijzondere werkzaamheden.

Gedenknaald Vrede van Rijswijk, Rijswijk
Geen bijzondere werkzaamheden.

De Oostkerk, Middelburg
Schilderwerk klokkentoren en balustrade,
natuursteen herstel obelisk en entreetrap.

Lichttoren, Goedereede
Geen bijzondere werkzaamheden.

Mariahoeve, Hazerswoude
Schilderwerk/ houtrotherstel

Sint-Baafskerk, Aardenburg
Geen bijzondere werkzaamheden.

Ruïne van Teylingen, Voorhout
Voortzetting planvorming
gebiedsontwikkeling.

Pandhof Sint Marie, Utrecht
Geen bijzondere werkzaamheden.

Ruïne van Nuwendoorn, Sint -Maarten
Groenbeheer

Ruïne van Strijen, Oosterhout
Geen bijzondere werkzaamheden.

Kronenburgertoren, Nijmegen
Geen bijzondere werkzaamheden.

Sassenpoort, Zwolle
Geen bijzondere werkzaamheden.

Schotse Huizen, Veere
Schilderwerk luiken

Sint-Lievensmonstertoren, Zierikzee
Geen bijzondere werkzaamheden.

Slot Assumburg, Heemskerk
Geen bijzondere werkzaamheden.

Spaanse Huis, Naarden

Geen bijzondere werkzaamheden.

Voormalig Poortwachtershuisje, Veere

Geen bijzondere werkzaamheden.

Stadskasteel, Zaltbommel

Metsel- en voegwerkherstel zij- en achtergevel. Herstel schoorstenen beheerderswoning

Stenen Baak, Oostvoorne

Geen bijzondere werkzaamheden.

Grote Kerk, Veere

Afronding dakwerk en verbetering hemelwaterafvoeren en riolering.

Organisatie

In 2024 waren er negen medewerkers in loondienst bij Monumentenbezit (7,8 fte). De organisatie bestaat uit een raad van toezicht en een directeur-bestuurder (bestuur). Het bestuur wordt ondersteund door team Staf. Naast team Staf is er team Onderzoek, team Publieksbereik, team Beheer en team Aanwinsten en Restauratie. Laatstgenoemd team is ontstaan in 2024 en is een afsplitsing van team beheer.

Naast het vaste team van Monumentenbezit is er een flexibele schil bestaande uit externen die worden ingezet op onder meer het gebied van programmaontwikkeling en fondsenwerving. In 2024 is het team van Monumentenbezit uitgebreid met een nieuwe medewerker. Het gaat om een medewerker Marketing en Communicatie die zich specifiek inzet voor de marketing en communicatie van de monumenten die door Monumentenbezit worden geëxploiteerd.

Personeelsbeleid

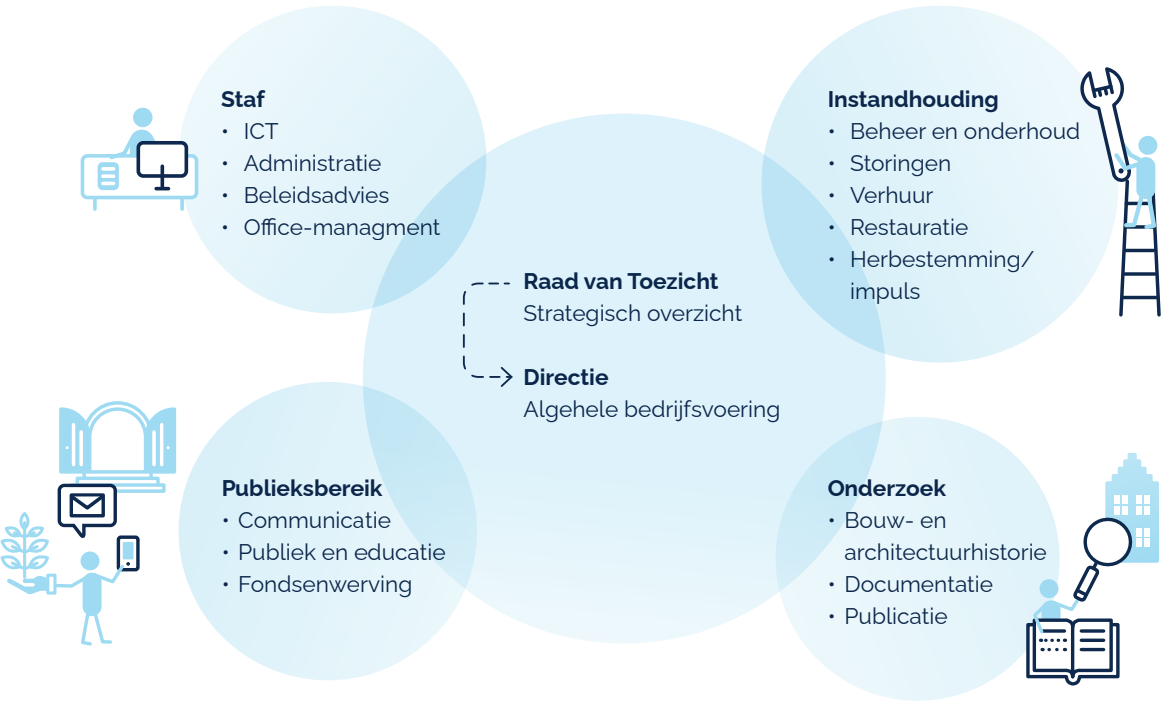
Monumentenbezit streeft ernaar een sociaal personeelsbeleid te voeren. De regelingen, regels en rechten die op toepassing zijn van de medewerkers van Monumentenbezit zijn opgenomen in het personeelshandboek. Het handboek wordt aangevuld of aangepast wanneer daar aanleiding voor is. In het handboek is onder meer de interne

gedragscode en een regeling over vertrouwenspersonen opgenomen.

Aan het begin van elke maand is er een teamoverleg waarbij alle medewerkers aanwezig zijn. Onder andere tijdens dit overleg wordt medewerkers de kans geboden tot inspraak en medezeggenschap.

In 2020 heeft Monumentenbezit een risico-inventarisatie en -evaluatie (ri&e) laten opstellen.

De ri&e helpt Monumentenbezit de juiste maatregelen te treffen tegen de risico's die er zijn binnen de organisatie zodat de werknemers een veilige en gezonde werkplek hebben. De ri&e wordt jaarlijks

Organisatiestructuur Monumentenbezit

geëvalueerd. In 2024 is geconcludeerd dat de huidige ri&e nog passend is bij de organisatie.

In 2024 hebben de medewerkers van Monumentenbezit gezamenlijk het programma The Week doorlopen. Dat is een groepservaring om bewustwording te creëren over duurzaamheid en bovendien de discussie hierover aan te zwengelen. De deelname aan The Week was een eerste stap om de verduurzaming van de organisatie in gang te zetten. In een later stadium wordt een werkgroep opgericht om ervoor te zorgen dat verduurzamingsmaatregelen daadwerkelijk worden uitgevoerd.

Stagiaires

In 2024 is Monumentenbezit gestart met het project Researchers in Residence waarbij onderzoekers voor een bepaalde periode verblijven in een van onze monumenten zodat zij intensief onderzoek kunnen doen naar dat monument of een bepaald thema. In het kader van dit project hebben er afgelopen jaar twee stagiaires, beiden student aan het Raymond Lemaire International Centre for Conservation van de KU Leuven, onderzoek gedaan naar de bouwhistorische sporen van Kasteel Slangenburg. Gedurende hun stage verbleven zij op Kasteel Slangenburg.

Beleidsplan 2025-2027

In 2024 heeft Monumentenbezit het beleidsplan voor de periode 2025 tot en met 2027 vastgesteld. In het beleidsplan wordt onder meer ingegaan op hoe wij naast het verduurzamen van de monumentenportefeuille de organisatie zelf willen verduurzamen. Het is de ambitie om duurzaamheid in de gehele organisatie te integreren. Het beleidsplan 2025-2027 is gepubliceerd op de website van Monumentenbezit.

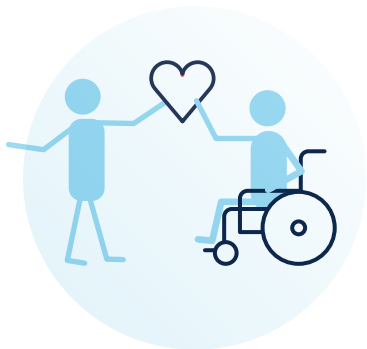
Gedragcodes

Code Diversiteit en Inclusie

De Code Diversiteit en Inclusie formuleert vijf principes voor het vormgeven en bevorderen van diversiteit en inclusie binnen de organisatie. Deze principes vormen de stappen die gezet moeten worden om aan de code te voldoen. Monumentenbezit heeft in 2022 de eerste stap van de code gezet door de vragenlijst van de code in te vullen. Hierdoor is inzichtelijk geworden waar de organisatie staat ten aanzien van diversiteit en inclusie. In de afgelopen twee jaar heeft Monumentenbezit werk gemaakt van de overige stappen van de code en heeft zij diversiteit en inclusie zo veel als mogelijk geïntegreerd in de organisatie.

Diversiteit en inclusie spelen bijvoorbeeld een belangrijke rol bij de toegankelijkheid van onze monumenten. Voor alle voor het publiek opengestelde monumenten onderzoekt Monumentenbezit hoe de toegankelijkheid van het gebouw geoptimaliseerd kan worden. De meeste monumenten zijn gebouwd in een tijd waarin het minder gangbaar was om gebouwen toegankelijk te maken voor mensen met een beperking, daarom vormt de fysieke toegankelijkheid van de gebouwen soms een uitdaging. Wanneer ingrepen onmogelijk blijken omdat deze een te grote aantasting van de monumentale waarde van het gebouw betekenen, zoeken wij naar andere manieren om de toegankelijkheid van het gebouw te verbeteren.

Feit blijft dat de interieurs van sommige monumenten van Monumentenbezit fysiek moeilijk of niet toegankelijk zullen zijn voor bezoekers met een beperking. In die gevallen wordt dit duidelijk aangegeven op de betreffende website van het monument.

In 2024 heeft een rollatorgebruiker een beroep ingediend bij het College voor de Rechten van de Mens omdat de Oostkerk te Middelburg wegens de hoge trappen niet te betreden was. Monumentenbezit heeft aangetoond dat aanpassing onmogelijk was zonder grove aantasting van de monumentwaarden. Naar het oordeel van het College kan daarom niet van Monumentenbezit gevergd worden om de Oostkerk algemeen toegankelijk te maken en is er geen sprake van discriminatie. Het College heeft Monumentenbezit geadviseerd om haar bezoekers vooraf beter te informeren over de toegankelijkheid van de Oostkerk. Dit advies hebben wij ter harte genomen en inmiddels is er informatie over de toegankelijkheid van de Oostkerk op de website geplaatst.

Mochten er zich in de toekomst nieuwe mogelijkheden aandienen die de fysieke toegankelijkheid van monumenten kunnen vergroten dan staat Monumentenbezit er altijd voor open om deze te onderzoeken.

Fair Practice Code

De Fair Practice Code is een gedragscode voor ondernemen en werken in de culturele en creatieve sector op basis van vijf kernwaarden: solidariteit, diversiteit, duurzaamheid, transparantie en vertrouwen. Monumentenbezit streeft ernaar deze waarden zo veel mogelijk te implementeren in haar bedrijfsvoering en neemt daartoe deze code in acht in de

omgang met haar medewerkers en opdrachtnemers. Het werk dat de medewerkers en opdrachtnemers van Monumentenbezit verrichten gebeurt op basis van vertrouwen. Zij worden beoordeeld op de kwaliteit van hun werk en krijgen geen targets mee.

Monumentenbezit investeert in haar personeel door het aanbieden van trainingen, cursussen en opleidingen. Ook investeert Monumentenbezit in de toekomst van de erfgoedsector door plek te bieden aan trainees en stagiaires. Zij worden niet ingezet voor onmisbaar werk en ontvangen een redelijke vergoeding voor hun werk.

Monumentenbezit betaalt haar opdrachtnemers marktconform en houdt zich waar mogelijk aan cao's en honorariumrichtlijnen. Als die er niet zijn betaalt zij opdrachtnemers redelijk en eerlijk.

Governance Code Cultuur

De Governance Code Cultuur wordt door Monumentenbezit toegepast en nageleefd. De code bestaat uit acht principes ten aanzien van goed bestuur en toezicht op een culturele instelling. Voor de acht principes geldt dat deze moeten worden toegepast en dat moet worden uitgelegd hoe deze worden toegepast. Monumentenbezit past alle acht principes toe en licht toe hoe zij dat doet, onder meer in dit jaarverslag. Onder de paragrafen Raad van toezicht en Personeelsbeleid valt terug te lezen hoe de principes in de organisatie zijn geïntegreerd.

Samenwerking met partners

Monumentenbezit werkt waar mogelijk samen met andere organisaties om zo de erfgoedsector verder te brengen en om zelf te kunnen leren van anderen. Zo is zij lid van de netwerkvereniging INTO (International National Trusts Organisation) en werkt samen met Stichting Cocari Il Bonaire en Stichting Monumentenzorg Curaçao voor het behoud van erfgoed in Caribisch Nederland. In samenwerking met Monumentenzorg Curaçao heeft Monumentenbezit een traineeprogramma opgezet voor junior bouwkundigen waarbij zij werkervaring opdoen bij zowel de monumenten van Monumentenbezit als die van Monumentenzorg Curaçao. De trainees worden ook ingezet bij Museum Huis Doorn en de Gevangenpoort in Den Haag. Deze monumenten behoren niet tot de portefeuille van Monumentenbezit maar de onderhoudswerkzaamheden van deze locaties worden gecoördineerd door Monumentenbezit. In 2024 zijn de eerste trainees geworven.

Monumentenbezit is bij verschillende verenigingen en netwerken aangesloten om zo op allerlei vlakken kennis uit te wisselen met diverse organisaties. Zo is zij aangesloten bij de Federatie Instandhouding Monumenten (FIM), Linie breed ondernemen – Forten en Waterlinies, Stichting Kastelen Buitenplaatsen en Landgoederen (SKBL) en Vereniging Beheerders van Monumentale Kerken (VBMK).

NMo Instandhoudingsfonds

In 2023 is het NMo Instandhoudingsfonds opgericht. Deze stichting borgt de instandhoudingsbijdrage die voortkomt uit het vermogen dat in 2016 meekwam met de overdracht van de 29 rijksmonumenten vanuit het Rijksvastgoedbedrijf aan Monumentenbezit. Jaarlijks wordt vanuit het rendement van het Instandhoudingsfonds een uitkering gedaan aan Monumentenbezit.

Audit

Elk jaar wordt een externe audit uitgevoerd om te controleren of Monumentenbezit nog voldoet aan de afspraken zoals deze in 2016 zijn vastgelegd bij de overdracht van de 29 monumenten door het Rijksvastgoedbedrijf aan Monumentenbezit. In 2024 is de audit over 2023 uitgevoerd. De punten waarop geaudit werd, waren in orde.

Financiële aandachtspunten

De drie voornaamste bronnen van inkomsten voor Monumentenbezit zijn: rendement op vermogen vanuit het NMo Instandhoudingsfonds, huurinkomsten en subsidies. Het belangrijkste risico voor Monumentenbezit is dat een of meer van deze inkomsten kunnen tegenvallen. Voor het rendement

geldt dat bij tegenvallende beleggingsresultaten er een uitgestelde of mogelijk afgestelde uitkering kan zijn. Het overgrote deel van de monumenten is verhuurd en heeft een goede bestemming.

De meeste monumenten in de portefeuille zijn niet eenvoudig te exploiteren. Het is de taak van de huurder om een stabiele inkomstenstroom te creëren. Het kan voorkomen dat een exploitant van, met name een van de grotere, monumenten op dit onderdeel problemen krijgt. Er ontstaat dan een risico op leegstand en een terugloop van de huurinkomsten van Monumentenbezit. Doordat Monumentenbezit nu zelf verantwoordelijk is voor de exploitatie van enkele van haar grote publiek-toegankelijke monumenten, is de verwachting dat de kans op dit risico afneemt.

Subsidieprogramma's worden regelmatig geëvalueerd en aangepast. Restauratie- en onderhoudswerken aan monumenten zijn veelal kostbaar. Ook hier vormen de grotere monumenten relatief het grootste risico. Veranderingen in het subsidiestelsel zorgen ervoor dat Monumentenbezit de strategie op lange termijn moet bijsturen en mogelijk onderhoud moet uitstellen. Het monument is daarbij niet gebaat. Temeer omdat uitstel van onderhoud het risico op onverwachte extra restauratiewerkzaamheden vergroot. Hiervoor moeten direct extra middelen worden aangewend.

De voornoemde risico's worden gemitigeerd door de opbouw van een continuïteitsreserve. De continuïteitsreserve moet dusdanig groot zijn dat er gedurende het jaar een onverwachte restauratie kan worden bekostigd. Daarnaast moet de reserve van zo een omvang zijn dat de geplande onderhoudswerkzaamheden altijd kunnen doorgaan, ook in het geval er onverhoopt geen uitkering van het rendement vanuit het NMo Instandhoudingsfonds kan plaatsvinden. Het hoogste onvoorziene onderhoudsbedrag waarmee Monumentenbezit geconfronteerd kan worden bedraagt circa € 3.000.000.

Dit bedrag wordt door Monumentenbezit gereserveerd zodat te allen tijde de onderhoudskosten gefinancierd kunnen worden. Daarom is het doel om een continuïteitsreserve ter hoogte van dit bedrag op te bouwen en vervolgens in stand te houden.

Duurzaamheid als risico

Diverse duurzaamheidsingrepen bij de monumenten van Monumentenbezit kunnen op gespannen voet staan met de cultuurhistorische waarden ervan. Monumentenbezit maakt in dat geval altijd keuzes waarbij de continuering van de monumentwaarden voorop staat. Het risico daarbij kan zijn dat niet alle duurzaamheidsmaatregelen toegepast kunnen worden. Daarnaast is een risico dat niet alle duurzaamheidsmaatregelen gefinancierd kunnen worden.

Raad van toezicht

Sinds haar oprichting hanteert Monumentenbezit het raad-van-toezicht-model waarbij de raad van toezicht (de raad) toeziet op het functioneren van het bestuur en de algemene gang van zaken binnen de stichting. De voornaamste taken en verantwoordelijkheden van de raad zijn verankerd in de statuten van Monumentenbezit en in het reglement van de raad van toezicht. In zowel de statuten als het reglement zijn regels opgenomen ter voorkoming van belangenverstrengeling. Om alert te zijn op het voorkomen van belangenverstrengeling, wordt daarnaast aan het begin van elke vergadering van de raad een conflict of interest check uitgevoerd. In 2024 is tweemaal een mogelijk risico op een conflict of interestesignaleerd, beide keren is daarnaar gehandeld.

De leden van de raad zijn zich bewust van hun eigen rol als toezichthouder. Over de onderlinge verdeling van taken, verantwoordelijkheden en bevoegdheden tussen de toezichthouders enerzijds en de directeur-bestuurder anderzijds zijn heldere afspraken gemaakt. Deze afspraken zijn vastgelegd in de statuten, het reglement van de raad van toezicht en het bestuursreglement. Tijdens de periodieke vergaderingen van de raad wordt regelmatig gereflecteerd op de inhoud en naleving van deze afspraken. Zowel in de statuten als in de reglementen is vastgelegd hoe het bestuur de raad informeert.

De samenstelling van de raad bleef in 2024 ongewijzigd. Twee leden zijn herbenoemd voor een periode van drie jaar. Voor toekomstige nieuwe leden heeft de raad een informatiepakket samengesteld met daarin alle relevante informatie. Daarnaast wonen nieuwe leden voorafgaand aan hun aantreden ten minste één vergadering bij zodat zij kennis kunnen maken met de organisatie.

Het afgelopen jaar heeft de raad zes keer vergaderd, waarvan vier vergaderingen volgens de vaste jaarcyclus werden gehouden en een vergadering extra was ingelast om dossiers te bespreken waarvoor tijdens de reguliere vergaderingen geen tijd was. Daarnaast werd de jaarlijkse strategische sessie gehouden. De belangrijkste onderwerpen die tijdens de reguliere vergaderingen aan bod kwamen zijn: de missie, visie en ambitie van Monumentenbezit, het beleidsplan voor de periode 2025-2027, het groenplan voor de vesting Naarden, de aanstaande openstelling van buitenplaats Trompenburgh en de criteria rondom de verwerving van nieuwe monumenten.

In de eerste vergadering van het jaar werd het reglement van de raad van toezicht vastgesteld. In mei vond de jaarlijkse strategische sessie plaats. De onderwerpen die voor deze sessie op de agenda stonden, waren de consequenties van het zelf exploiteren van (een deel van) de monumenten en de verduurzaming van de organisatie.

In december 2024 vond de jaarlijkse evaluatie van de raad van toezicht plaats. Tijdens deze evaluatie staat de raad onder meer stil bij de vraag of zijn samenstelling nog past bij de opgave waarvoor Monumentenbezit de komende jaren staat. Ook wordt aandacht besteed aan de vraag hoe de deskundigheid, diversiteit en onafhankelijkheid binnen de raad gewaarborgd kan blijven.

Een vast onderdeel van de jaarlijkse evaluatie is de toepassing van de drie gedragscodes (Governance Code Cultuur, Fair Practice Code en de Code

Diversiteit en Inclusie). Naast het functioneren van de raad zelf, wordt tijdens de evaluatie aandacht besteed aan het onderlinge functioneren tussen de raad en de directeur-bestuurder.

De leden van de raad van toezicht ontvangen geen vergoeding voor hun werkzaamheden, wel worden onkosten aan hen vergoed. De leden worden benoemd voor een periode van drie jaar en kunnen na deze termijn nog eenmaal benoemd worden voor een periode van drie jaar.

Leden raad van toezicht

Dr. ir. C.S.T.J. Huijts

Financieel/beleidsmatig

Prof. dr. R.N.G. van der Paardt

Juridisch

Em. prof. dr. M.C. Kuipers

Architectuur- en cultuurhistorie

Ir. A.J.M. Valk

NMo-lid

Rooster van aftreden

Naam	Functie	Laatste benoeming	Herbenoembaar in	Aftreden uiterlijk in
Huijts, C.S.T.J.	Voorzitter	2023	2026	2029
Van der Paardt, R.N.G.	Vicevoorzitter	2021	2024	2027
Kuipers, M.C.	Lid	2022	2025	2028
Valk, A.J.M.	Lid	2021	2024	2027

Nevenfuncties raad van toezicht

Naam	Organisatie	Functie
C.S.T.J. Huijts	Care for Historic Architecture	Enig bestuurder
	Gemeente Venlo	Adviseur
	Waldi Foundation	Adviseur inzake
		Paleis Soestdijk
R.N.G. van der Paardt	Nyenrode Universiteit	Docent
	Amsterdam School of Real Estate	Docent
M. C. Kuipers	ISC20C ICOMOS	Gedelegeerd lid
	ICOMOS International Bureau	Adviseur
	ISVW	Gastdocent
A.J.M. Valk	Valk Management and Advice	Managing director
	Dutch Centre Londen	Voorzitter
	Nationale Monumentenorganisatie	Voorzitter
	NMo Instandhoudingsfonds	Lid
	Stichting Eden Holland	Voorzitter
	Stichting Vrienden van Roosje Hindeloopen	Lid

Nevenfuncties directeur-bestuurder

Naam	Organisatie	Functie
M.T.C. van den Bos	Stichting Kasteel Radboud	Voorzitter
	Stichting de Gele Loods	Penningmeester
	K.F. Hein Fonds	Lid
	Stichting Cocari II	Lid raad van advies

The image shows a museum exhibit. In the foreground, a long, low table displays various maps and informational panels. One panel is titled 'De bouw van de Vesting Naarden 1632' and 'Construction of the fortress of Naarden 1632'. It includes a large map of the fortress and several smaller photographs. In the background, a large wall mural depicts a landscape with a river and a town. To the right, a display board with a grid pattern holds several smaller maps and documents. The room has a wooden ceiling with exposed beams and track lighting. A large window on the right side of the room looks out onto a green landscape.

Financiën

Monumentenbezit

Jaarrekening 2024

1.1 Balans per 31 december 2024

(na voorstel resultaatverdeling)

	31-12-2024		31-12-2023	
	€	€	€	€
ACTIVA				
Vaste activa				
Materiële vaste activa				
Gebouwen en terreinen	1	244.559	213.787	
Renovatie en comfortverbetering monumenten		1.766.478	2.035.424	
Inventaris		87.938	88.631	
Andere vaste bedrijfsmiddelen		12.652	15.692	
			2.111.627	2.353.534
Financiële vaste activa				
	2		500.000	500.000
Vlottende activa				
Vorderingen				
Vorderingen op handelsdebiteuren	3	114.687	70.519	
Omzetbelasting		87.464	157.663	
Loonheffing		452	453	
Leningen u/g	4	75.864	84.600	
Overige vorderingen en overlopende activa	5	1.672.508	1.574.383	
			1.950.975	1.887.618
Liquide middelen				
	6		2.549.048	1.839.134
Totaal activazijde		7.111.650	6.580.286	

	31-12-2024		31-12-2023	
	€	€	€	€
PASSIVA				
Stichtingsvermogen				
Vrij besteedbaar vermogen	7		2.151.636	
Vastgelegd vermogen	8	2.096.356		
	9	1.032.000	1.032.000	
			3.128.356	3.183.636
Voorzieningen				
Voorziening groot onderhoud	10		2.282.190	1.755.659
Kortlopende schulden				
Schulden aan leveranciers en handelskredieten				
	11	197.608	210.643	
Overige schulden en overlopende passiva	12	1.503.496	1.430.348	
			1.701.104	1.640.991
Totaal passivazijde		7.111.650	6.580.286	

1.2 Staat van baten en lasten over 2024

		2024	Budget 2024	2023			2024	Budget 2024	2023
		€	€	€			€	€	
Baten	13				Totaal van exploitatieresultaat		(78.868)	(255.326)	(441.193)
Baten als tegenprestatie voor leveringen	14	1.130.075	960.466	918.190	Financiële baten en lasten	25	23.588	-	14.153
Subsidiebaten	15	633.350	1.406.000	474.947					
Giften en baten uit fondsenwerving		5.845	-	-	Totaal van netto resultaat		(55.280)	(255.326)	(427.040)
Overige baten	16	275.702	-	-					
		2.044.972	2.366.466	1.393.137	Bestemming saldo van baten en lasten				
Netto baten	1	-	-	2	Overige reserves		(55.280)		(177.040)
Overige baten	17	1.619.735	1.378.000	1.560.438	Bestemmingsfonds achterstallig onderhoud		-		(250.000)
Opbrengsten		1.619.736	1.378.000	1.560.440			(55.280)		(427.040)
		3.664.708	3.744.466	2.953.577					
Lasten									
Activiteitenlasten	18	2.443.415	3.176.449	2.221.374					
Lonen	19	482.532	442.000	406.107					
Sociale lasten		79.755	45.000	60.122					
Pensioenlasten	20	54.952	36.000	36.801					
Overige personeelsbeloningen	21	101.254	70.000	61.964					
Afschrijvingen materiële vaste activa	22	305.791	-	270.153					
Huisvestingskosten		2.629	10.300	715					
Verkoopkosten	23	46.256	-	76.153					
Algemene kosten	24	226.992	220.043	261.381					
Som van de lasten		3.743.576	3.999.792	3.394.770					

1.3 Grondslagen van waardering en resultaatbepaling

Informatie over de rechtspersoon

Vestigingsadres en inschrijfnummer handelsregister

Monumentenbezit is feitelijk en statutair gevestigd op Zuidereinde 43, 1243 KK te 's-Graveland en is ingeschreven bij het handelsregister onder nummer 60983248.

Algemene toelichting

Algemene toelichting

De belangrijkste activiteiten van de rechtspersoon

De activiteiten van Monumentenbezit bestaan voornamelijk uit:

- Onderzoek: het analyseren van de cultuurhistorische gegevens en de architectuurhistorische elementen van monumenten
- Informatieverstrekking: het verhaal van het erfgoed actief delen met de samenleving
- Behoud: het zorgen voor langdurige instandhouding van monumenten
- Herbestemming: het zoeken naar een nieuwe passende toekomst voor monumenten
- Restauratie: het aanbrengen van een nieuwe impuls met behoud van de historische waarde

Schattingen

Informatieverschaffing over schattingen, oordelen, veronderstellingen en onzekerheden

Bij toepassing van de grondslagen en regels voor het opstellen van de jaarrekening vormt de leiding van Monumentenbezit zich verschillende oordelen en schattingen die essentieel kunnen zijn voor de in de jaarrekening opgenomen bedragen. Indien het voor het geven van het in artikel 2:362 lid 1 BW vereiste inzicht noodzakelijk is, is de aard van deze oordelen en schattingen inclusief de bijbehorende veronderstellingen opgenomen bij de toelichting op de desbetreffende jaarrekeningposten.

Algemene grondslagen voor verslaggeving

Algemene grondslagen voor verslaggeving

De standaarden op basis waarvan de jaarrekening is opgesteld

De jaarrekening is opgesteld volgens de bepalingen van Titel 9 Boek 2 BW, in combinatie met Richtlijn voor de Jaarverslaggeving 640 'Organisaties zonder winststreven'. Activa en passiva worden in het algemeen gewaardeerd tegen de verkrijgings- of vervaardigingsprijs of de actuele waarde. Indien geen specifieke waarderingsgrondslag is vermeld vindt waardering plaats tegen de verkrijgingsprijs.

Grondslagen

De waardering van activa en passiva

Materiële vaste activa

Bedrijfsgebouwen en terreinen worden gewaardeerd tegen aanschaffings- of voortbrengingskosten plus bijkomende kosten onder aftrek van lineaire afschrijvingen gedurende de verwachte toekomstige gebruiksduur.

Op monumenten wordt niet afgeschreven. Er wordt rekening gehouden met de bijzondere waardeverminderingen die op balansdatum worden verwacht. Overige materiële vaste activa worden gewaardeerd tegen verkrijgings- of vervaardigingsprijs inclusief direct toerekenbare kosten, onder aftrek van lineaire afschrijvingen gedurende de verwachte toekomstige gebruiksduur en bijzondere waardeverminderingen.

De afschrijvingen worden gebaseerd op de geschatte economische levensduur, tenzij fiscaal een wettelijk maximum afschrijvingspercentage van 20% wordt voorgeschreven, en worden berekend op basis van een vast percentage van de kostprijs, rekening houdend met een eventuele residuwaarde. Er wordt afgeschreven vanaf het moment van ingebruikneming. Op monumenten wordt niet afgeschreven. Subsidies op investeringen worden in mindering gebracht op de verkrijgings- of vervaardigingsprijs van de activa waarop de subsidies betrekking hebben.

Vorderingen

Vorderingen worden opgenomen tegen nominale waarde, rekening houdend met eventuele verminderingen voor het risico van oninbaarheid. Deze verminderingen worden bepaald op basis van individuele beoordeling van de vorderingen. Voor zover niet anders is vermeld hebben de vorderingen een looptijd van korter dan 1 jaar.

Voorziening voor groot onderhoud

Voor uitgaven voor groot onderhoud van gebouwen wordt een voorziening gevormd om deze lasten gelijkmatig te verdelen over een aantal boekjaren.

De toevoegingen aan de voorziening wordt bepaald op basis van het geschatte bedrag van het groot onderhoud en de periode die telkens tussen de werkzaamheden voor groot onderhoud verloopt.

Kortlopende schulden

Kortlopende schulden worden bij de eerste verwerking gewaardeerd tegen nominale waarde

De waardering van de staat van baten en lasten

De bepaling van het resultaat

Het resultaat wordt bepaald als het verschil tussen de opbrengstwaarde van de geleverde prestaties en de kosten en andere lasten over het jaar. De opbrengsten op transacties worden verantwoord in het jaar waarin zij zijn gerealiseerd.

Pensioenlasten

Monumentenbezit heeft alle pensioenregelingen verwerkt volgens de verplichtingenbenadering. De over het verslagjaar verschuldigde premie wordt als last verantwoord.

1.4 Toelichting op de balans

ACTIVA

Vaste activa

1 Materiële vaste activa

	Gebouwen en terreinen	Renovatie en comfortverbetering monumenten	Inventaris	Andere vaste bedrijfsmiddelen	Totaal
	€	€	€	€	€
Stand per 1 januari 2024					
Verkrijgings- of vervaardigingsprijs	260.002	2.914.176	106.442	29.667	3.310.287
Cumulatieve afschrijvingen	(46.215)	(878.752)	(17.811)	(13.975)	(956.753)
Boekwaarde per 1 januari 2024	213.787	2.035.424	88.631	15.692	2.353.534
Mutaties					
Investeringen	40.636	-	18.705	4.543	63.884
Afschrijvingen	(9.864)	(268.946)	(19.398)	(7.583)	(305.791)
Saldo mutaties	30.772	(268.946)	(693)	(3.040)	(241.907)
Stand per 31 december 2024					
Verkrijgings- of vervaardigingsprijs	300.638	2.914.176	125.148	34.210	3.374.172
Cumulatieve afschrijvingen	(56.079)	(1.147.698)	(37.210)	(21.558)	(1.262.545)
Boekwaarde per 31 december 2024	244.559	1.766.478	87.938	12.652	2.111.627

In 2016 zijn 29 monumenten door het Rijk overgedragen aan de Vereniging Nationale Monumentenorganisatie.

Gelijktijdig zijn deze monumenten door de Vereniging Nationale Monumentenorganisatie overgedragen aan de Stichting Monumentenbezit. Deze monumenten zijn overgedragen voor EUR 1. Voor een specificatie van deze monumenten wordt verwezen naar de bijlage bij deze jaarrekening.

In 2018 heeft de stichting de Oostkerk te Middelburg verworven, alsmede het naastgelegen pand aan de Verwerijstraat 34 te Middelburg. In 2020 is de Mariahoeve in Hazerswoude aan de stichting overgedragen.

- In 2022 is de Ruïne van Nuwendoorndel verworven.
- In 2024 is de voormalige portierswoning van de Grote Kerk in Veere aangekocht.

	31-12-2024	31-12-2023
	€	€
2 Financiële activa		
Overige vorderingen	500.000	500.000
	31-12-2024	31-12-2023
	€	€
Overige vorderingen		
Instandhoudingsbijdrage Oostkerk	500.000	500.000
	500.000	500.000
Vlottende activa		
Vorderingen	31-12-2024	31-12-2023
	€	€
3 Vorderingen op handelsdebiteuren		
Vorderingen op handelsdebiteuren	123.187	70.519
Voorziening dubieuze vorderingen op handelsdebiteuren	(8.500)	
	114.687	70.519

Onder de debiteuren is opgenomen een vordering van EUR 66.125 waarbij is geïnvesteerd in project-exploitatie op locatie. Door opstartperikelen heeft zich in 2024 een verlies voorgedaan, waardoor de betreffende relatie nog niet tot betaling van openstaande facturen kon overgaan.

Aangezien de resultaten inmiddels op het gewenste niveau zijn, is met de relatie een afspraak gemaakt over het voldoen van de openstaande facturen. Dit zal in 2025 plaatsvinden.

	31-12-2024	31-12-2023
	€	€
4 Leningen u/g		
Lening u/g Stichting De Gele Loods	75.864	84.600
Lening u/g Stichting De Gele Loods		
<i>Stand per 1 januari</i>		
Hoofdbedrag	84.600	41.000
Boekwaarde per 1 januari	84.600	41.000
<i>Mutaties</i>		
Verstrekingen	-	43.600
Aflossingen	(8.736)	-
Saldo mutaties	(8.736)	43.600
<i>Stand per 31 december</i>		
Hoofdbedrag	84.600	84.600
Cumulatieve aflossing	(8.736)	-
Boekwaarde per 31 december	75.864	84.600

De lening aan Stichting De Gele Loods heeft een oorspronkelijke looptijd van drie jaar, eindigend op 31 januari 2024.

De exploitatie van de Gele Loods liep niet volgens verwachting. Eind 2023 zijn alle overige schulden aan derden afgelost en is een nieuwe terugbetalingsregeling met Monumentenbezit getroffen. De lening wordt in 7 termijnen afgelost.

	31-12-2024	31-12-2023
	€	€
5 Overige vorderingen en overlopende activa		
Nettolonen	776	-
Nog te ontvangen bijdrage Stichting NMo InstandhoudingsFonds	1.619.735	1.560.438
Nog te ontvangen rente	24.478	1.051
Vooruitbetaalde bedragen	27.519	12.894
	1.672.508	1.574.383
	31-12-2024	31-12-2023
	€	€
6 Liquide middelen		
ABN AMRO	1.148.884	688.022
SNS	81.020	81.968
Depositerekeningen	1.319.144	1.069.144
	2.549.048	1.839.134

	Vrij besteedbaar vermogen	Vastgelegd vermogen	Totaal
	€	€	€

In onderstaand overzicht is het verloop van het eigen vermogen weergegeven:

8 Vrij besteedbaar vermogen

	2024	2023
	€	€

Stand per 1 januari	2.151.636	2.328.674
Resultaatverdeling	(55.280)	(177.038)
Stand per 31 december	2.096.356	2.151.636

In 2023 is achterstallig onderhoud weg-
gewerkt van Bastion Oranje in Naarden.
Dit heeft EUR 250.000 gekost.

	2024	2023
	€	€
9 Vastgelegd vermogen		
Bestemmingsfonds achterstallig onderhoud	1.032.000	1.032.000
	2024	2023
	€	€
Bestemmingsfonds achterstallig onderhoud		
Stand per 1 januari	1.032.000	1.282.000
Resultaatverdeling	-	(250.000)
Stand per 31 december	1.032.000	1.032.000
	31-12-2024	31-12-2023
	€	€
Voorzieningen		
10 Overige voorzieningen		
Voorziening groot onderhoud	2.282.190	1.755.659

Bij de overdracht van de monumenten in 2016 is een bedrag ontvangen van EUR 3.007.000 inzake het wegwerken van achterstallig onderhoud. In de overdrachtsakte is bepaald dat dit bedrag alleen ten behoeve van het achterstallig onderhoud besteed mag worden.

	31-12-2024	31-12-2023
	€	€
Voorziening groot onderhoud monumenten		
Stand per 1 januari	1.755.659	1.319.845
Onderhoudskosten ten laste van voorziening	(1.568.027)	(2.675.565)
Ontvangen subsidie	594.558	1.611.379
Dotatie boekjaar	1.500.000	1.500.000
Stand per 31 december	2.282.190	1.755.659
	31-12-2024	31-12-2023
	€	€
Kortlopende schulden		
11 Schulden aan leveranciers en handelskredieten		
Crediteuren	197.608	210.643
	31-12-2024	31-12-2023
	€	€
12 Overige schulden en overlopende passiva		
Vakantietoeslag	23.413	20.205
Vooruitontvangen termijnen	25.990	51.283
Waarborgsommen	74.711	71.791
Nog te besteden subsidie	1.290.000	1.233.161
Geormerkt budget 'Brederode'	10.383	-
Nog te ontvangen facturen	78.999	53.908
	1.503.496	1.430.348

De voorziening groot onderhoud monumenten wordt gevormd op basis van een meerjaren onderhoudsbegroting. Jaarlijks wordt de voorziening herrekend aan de hand van de verwachte realiteit en de uitvoering van groot onderhoud in het achterliggende jaar. Op basis van de herrekende benodigde voorziening wordt met ingang van het boekjaar 2023 jaarlijks EUR 1.500.000 in plaats van EUR 1.310.000 gedoteerd. De werkelijke bestedingen worden aan de voorziening onttrokken.

De subsidies die zijn ontvangen voor bestedingen die aan de voorziening zijn onttrokken, worden aan de voorziening toegevoegd.

'Nog te besteden subsidie' zal besteed worden voor de herinrichting van de tuin van Buitenplaats Trompenburgh. Het 'geormerkt budget Brederode' betreft het batig saldo na afwikkeling van de liquidatie van Stichting Heerlijkheid Brederode. Het dient besteed te worden aan één of meerdere projecten voor de Ruïne van Brederode.

1.5 Toelichting op de staat van baten en lasten

	2024	2023
	€	€
13 Baten		
Baten als tegenprestatie voor leveringen	1.130.076	918.192
Subsidiebat en	633.350	474.947
Gift en baten uit fondsenwerving	5.845	-
Overige baten	275.702	-
	2.044.973	1.393.139
	2024	2023
	€	€
14 Baten als tegenprestatie voor leveringen		
Gebruiksrechten vastgoed	1.060.632	915.992
Dienstverlening	69.444	2.200
	1.130.076	918.192
	2024	2023
	€	€
15 Subsidiebat en		
Overige subsidies	633.351	474.949

De ontvangen Subsidie instandhouding rijksmonumenten (Sim) betreffen project-subsidies die zijn ontvangen van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE). Deze meerjarige projectsubsidies worden vooraf verleend op basis van ingedien-de prestatieprognoses.

Niet in de balans opgenomen rechten, verplichtingen en regelingen

Tekstuele toelichting

Informatieverschaffing over niet in de balans opgenomen activa

In artikel 4 van de koopovereenkomst tussen de Staat en de NMo is vastgelegd dat de Staat een instandhoudingsbedrag ter beschikking heeft gesteld aan de NMo. Het principe van deze bijdrage is dat het rendement van deze bijdrage dient om tot in de oneindigheid het tekort op het beheer en het onderhoud van de overgedragen monu-menten af te dekken. In het verlengde van deze afspraak is Monumentenbezit tot in de oneindigheid gerechtigd tot een bijdrage die afkomstig is uit het behaalde rendement op de instandhoudingsbijdrage. Met ingang van 2023 is Stichting NMo InstandhoudingsFonds verantwoordelijk voor het beheer van het instandhoudingsvermogen en de uitkering van de bijdrage.

Informatieverschaffing over operationele leases

Monumentenbezit is leaseverplichtingen aangegaan voor drie personenauto's. De gemiddelde resterende looptijd bedraagt 40 maanden. De jaarlijkse leaseverplichting bedraagt per balansdatum EUR 39.723.

	2024	2023
	€	€
16 Overige baten		
Overige baten	275.703	2

Overige baten betreft omzetbelasting die is terugontvangen van de Belastingdienst.

	2024	2023
	€	€
17 Overige baten		
Ontvangen instandhoudingsbijdrage	1.619.735	1.560.438

Onder deze post is opgenomen de bijdrage die de stichting heeft ontvangen van Stichting NMo InstandhoudingsFonds in het kader van de instandhoudingsbijdrage.

	2024	2023
	€	€
18 Activiteitenlasten		
Beheer en onderhoud van monumenten	2.443.415	2.221.374
De werkelijke besteding in 2024 is EUR 2.552.078 (2023: EUR 3.461.462).		
Werkelijke uitgaven boekjaar	2.552.078	3.461.462
Geactiveerde uitgaven	(40.636)	(364.113)
Onttrekking voorziening groot onderhoud	(1.568.027)	(2.625.975)
Mutatie bestemmingsfonds groot onderhoud	-	250.000
Dotatie voorziening groot onderhoud	1.500.000	1.500.000
Totaal	2.443.415	2.221.374

	2024	2023
	€	€
19 Lonen		
Brutolonen en salarissen	447.036	376.085
Vakantietoeslag	35.496	30.022
	482.532	406.107
	2024	2023
	€	€
20 Pensioenlasten		
Pensioenlasten	54.952	36.801
	2024	2023
	€	€
21 Overige personeelsbeloningen		
Kantinekosten	534	647
Reiskostenvergoeding woon-werk	1.051	2.628
Studie- en opleidingskosten	6.466	13.230
Overige kostenvergoedingen	3.401	3.769
Diensten door derden	103.584	52.914
Ziekengeldverzekering	969	723
Overige personeelskosten	6.253	5.570
	122.258	79.481
Ontvangen uitkeringen	(21.004)	(17.517)
	101.254	61.964

Onder 'diensten door derden' zijn opgenomen de extra kosten die zijn gemaakt voor ondersteuning na openstellen van Kasteel Slangenburg.

	2024	2023
	€	€
22 Afschrijvingen materiële vaste activa		
Afschrijvingskosten gebouwen	9.864	8.667
Afschrijvingskosten verbouwingskosten	268.946	252.737
Afschrijvingskosten inventaris	19.398	7.787
Afschrijvingskosten overige vaste middelen	7.583	962
	305.791	270.153

	2024	2023
	€	€
23 Verkoopkosten		
Reclame- en advertentiekosten	16.522	40.192
Relatiegeschenken	869	-
Reis- en verblijfkosten	28.461	34.955
Kosten acquisitieprojecten	-	660
Incassokosten	-	(4)
Overige verkoopkosten	404	350
	46.256	76.153

	2024	2023
	€	€
24 Algemene kosten		
Abonnementen en contributies	3.919	-
Assurantiepemie	26.270	11.742
Accountantskosten, andere niet-controlediensten	10.022	7.199
Administratiekosten	27.890	18.023
Betalingsverschillen	(22)	(552)
Advieskosten	32.644	55.355
Bankkosten	1.228	1.193
Boetes en verhogingen belastingen en premies sociale verzekeringen	-	101
Overige algemene kosten	18.641	30.994
Autokosten	49.186	48.919
Kantoorkosten	57.214	88.407
	226.992	261.381

	2024	2023
	€	€
25 Financiële baten en lasten		
Andere rentebaten en soortgelijke opbrengsten	23.588	14.153

	2024	Budget 2024		Mutatie %
	€	€	€	%
Analyse verschil uitkomst met budget				
Baten	2.044.972	2.366.466	(321.494)	(13,6)
Nettobaten	1	-	1	-
Overige baten	1.619.735	1.378.000	241.735	17,5
Overige opbrengsten	1.619.736	1.378.000	241.736	17,5
	3.664.708	3.744.466	(79.758)	(2,1)
Activiteitenlasten	2.443.415	3.176.449	(733.034)	(23,1)
Lonen	482.532	442.000	40.532	9,2
Sociale lasten	79.755	45.000	34.755	77,2
Pensioenlasten	54.952	36.000	18.952	52,6
Afschrijvingen materiële vaste activa	305.791	-	305.791	-
Overige personeelsbeloningen	101.254	70.000	31.254	44,6
Huisvestingskosten	2.629	10.300	(7.671)	(74,5)
Verkoopkosten	46.256	-	46.256	-
Algemene kosten	226.992	220.043	6.949	3,2
Som van de lasten	3.743.576	3.999.792	(256.216)	(6,4)

Informatieverschaffing over de analyse van verschillen tussen de begroting en werkelijke cijfers

Baten

De totale baten bedroegen € 3.664.707, wat € 79.759 (2%) lager is dan het begrote bedrag van € 3.744.466. Het grootste verschil zat in de subsidiebaten: € 633.350 werkelijk tegenover € 1.406.000 begroot (een daling van 55%). Dit wordt veroorzaakt door het feit dat er in 2024 geen nieuwe SIM-subsidieaanvragen zijn ingediend en dat verantwoording van eerdere subsidies wel is gestart.

Daarnaast zijn werkzaamheden zoals de renovatie van de tuin van Trompenburgh wel aanbesteed, maar nog niet uitgevoerd, waardoor bijbehorende subsidies ook nog niet zijn toegekend of verantwoord. Overige baten (€ 275.702), die niet in de begroting waren opgenomen, zijn voortgekomen uit terugontvangen omzetbelasting van een eerdere naheffing.

	2024	Budget 2024		Mutatie %
<i>Totaal van exploitatieresultaat</i>	(78.868)	(255.326)	176.458	69,1
Financiële baten en lasten	23.588	-	23.588	-
<i>Totaal van netto resultaat</i>	(55.280)	(255.326)	200.046	78,3

Informatieverschaffing over de analyse van verschillen tussen de begroting en werkelijke cijfers

Lasten

De totale lasten kwamen uit op € 3.743.619, wat € 256.173 lager is dan de begroting van € 3.999.792 (een daling van 6%). De grootste afwijking zat bij de activiteitenlasten, die €2.443.415 bedroegen tegenover een begroting van € 3.176.449. De daling hangt samen met het feit dat restauraties en onderhoud aan diverse monumenten, zoals het Gotisch Huis, Kasteel Slangenburg en Trompenburgh, deels zijn uitgesteld of in voorbereiding bleven.

De personeelskosten lagen boven de begroting, mede door teamuitbreidingen, met name bij Publieksbereik en Exploitatie op Locatie. Zo werd extra personeel ingezet voor de voorbereiding en aansturing van publieksprogramma's op pilotlocaties zoals Slangenburg en Trompenburgh. Verkoopkosten en huisvestingskosten lagen daarentegen fors lager dan begroot, doordat openstellingen en evenementen op sommige locaties (zoals Trompenburgh) nog niet volledig konden worden gerealiseerd.

1.6 Overige toelichtingen

	2024	2023
Gemiddeld aantal werknemers		
<i>Uitsplitsing</i>		
Gemiddeld aantal werknemers over de periode werkzaam binnen Nederland	9,00	8,00
Totaal van gemiddeld aantal werknemers over de periode	9,00	8,00

	2023	2022
Bezoldiging van de directeur-bestuurder		
	108.232	100.396
Totaal jaarinkomen	108.232	100.396

's-Graveland, 16 juni 2025

Monumentenbezit

M.T.C. van den Bos

Directeur-bestuurder

Specificatie van de monumenten

- 1 Abdijkerk aan de Burgemeester Seinenstraat 42 te Aduard
- 2 Buitenplaats Trompenburg met bijgebouwen en grond aan het Zuidereinde 41-43 te 's-Graveland
- 3 De Oostkerk aan het Oostkerkplein 1 te Middelburg
- 4 Gedenknaald in het Rijswijksebos nabij de Vredenburgweg te Rijswijk
- 5 Gedenknaald ter nagedachtenis aan de Slag bij Manpad nabij de Mandpadlaan en de Herenweg te Heemstede
- 6 Gedenknaald voor koning Willem III en koningin Emma nabij de Loolaan en de Zwolseweg te Apeldoorn
- 7 Gotisch Huis, Buiten Nieuwstraat 21 en Oudestraat 158 te Kampen
- 8 Graaf Adolfmonument aan de Provincialeweg 12 te Heiligerlee
- 9 Grafmonument van Liere aan de Kerklaan 12 te Katwijk
- 10 Jacobaburcht aan de Jacoba van Beijerenlaan en Hoflaan te Oostvoorne
- 11 Kasteel Radboud aan de Oudevaartsgat 8 te Medemblik
- 12 Kasteel Slangenburg aan de Kasteellaan te Doetinchem
- 13 Kasteeltoren aan het Kronenburgplantsoen 9 te IJsselstein
- 14 Kronenburgertoren aan de Parkweg 11 en 99 te Nijmegen
- 15 Lichttoren aan het Kerkpad te Goedereede
- 16 Mariahoeve aan de Hoogeveenseweg 14 te Hazerswoude
- 17 Grote Kerk aan de Oudestraat 26 te Veere
- 18 Pandhof Sint Marie aan de Mariahoek te Utrecht
- 19 Ruïne van Brederode aan de Velsenenderlaan 2 te Santpoort-Zuid
- 20 Ruïne van Nuwendoorn aan de Burchtweg 3 te Sint-Maarten
- 21 Ruïne van Strijen aan de Kasteeldreef te Oosterhout
- 22 Ruïne van Teylingen aan de Teylingerlaan 15, 15b en 15c te Voorhout
- 23 Sassenpoort aan de Sassenstraat 53 te Zwolle
- 24 Schotse huizen aan de Kaai 25, 25a en 27 te Veere
- 25 Sint-Baafskerk Voorste gedeelte van de aan de Sint Bavostraat 5 te Aardenburg
- 26 Sint-Lievensmonstertoren aan het Kerkplein 2 te Zierikzee
- 27 Slot Assumburg aan de Tolweg 79 te Heemskerk
- 28 Spaanse Huis aan de Turfpoortstraat 27 te Naarden
- 29 Stadskasteel aan de Nonnenstraat 5 en 7 te Zaltbommel
- 30 Statencollege, Roodesteen 1 en Achterom 6 te Hoorn
- 31 Stenen Baak aan de Heindijk te Oostvoorne
- 32 Vestingwerken te Naarden

Artikelen

An aerial photograph of Naarden, a star-shaped fortification in the Netherlands. The central part of the image shows the dense, star-shaped fortification with its bastions and internal streets. Surrounding the fort are various urban areas, including residential neighborhoods and industrial zones. The fort is situated near a body of water, likely the IJsselmeer, which is visible on the right side of the image. The overall tone is historical and documentary.

Een blik op het recente restauratieverleden van Naarden

De periode 1964 – 1984

‘Als men bij wijze van spreken, de tand des tijds eens wil zien knagen aan een cultuurhistorisch monument – want Naarden is een belangrijk voorbeeld van Nederlandse vestingbouw uit de grote tijd, moet men hier eens een mooie morgen langs de wallen der bastions, door de kazematten en in de luistergangen gaan wandelen door de blauwe hondsdrif, de woekerende slier en het ongemaaid gras. De hoek van een stenen onderbouw is deerlijk gebarsten: eerst-daags kalft de muur in het water. De toplaag van vele muren is wankel en ontzet en valt spoedig in het welig onkruid; de lieve jeugd heeft rovertje gespeeld en zware houten deuren verbrand...’

Aldus de heer J.W.F. Werumeus Buning in zijn artikel *Een vesting zakt in het water* dat op 18 mei 1957 in Elsevier Weekblad werd gepubliceerd. De hier afgebeelde foto's uit die tijd laten zien dat hij niet overdreef. Het zou echter nog tot 1964 duren voordat de eerste restauraties plaatsvonden. Het was het begin van jarenlange werkzaamheden.

In 2009 voerde het Rijksvastgoedbedrijf de laatste restauratie uit op bastion Katten. Zo kwam er een eind aan bijna vijftig jaar restauratiewerk door het Rijk in Naarden.

Inmiddels worden die restauraties uit het verleden steeds vaker onderdeel van het onderhoudswerk dat Monumentenbezit in de vesting uitvoert. Zo werd in 2021, bij de restauratie van de waterlijn van Ravelijn 3, het werk uit 1981 overgedaan. In 2022 werd op bastion Turfpoort de restauratie van vijftien- tot vijftig jaar eerder gerepareerd.

Deze confrontaties met het restauratieverleden waren voor Monumentenbezit reden om meer kennis over dat verleden op te gaan doen. Hoewel er in de loop der jaren regelmatig over is gepubliceerd, bleek de praktijk van die restauraties complexer en gevarieerder te zijn en een uitgebreidere kennis erover van groot belang. Onderzoek in-situ werd gecombineerd met archiefonderzoek. Voor dat laatste stelde het Rijksvastgoedbedrijf haar archieven ter beschikking. In 2023 kreeg Monumentenbezit zodoende een grote hoeveelheid gescande tekeningen en bestekken in handen, die een schat aan informatie bevatten over de restauraties tussen 1964 en 2003.¹

Die schat werd verder uitgebreid toen de erven van Carlos en Els Scheltema, in 2024, het archief van deze twee markante vestingbewoners aan Monumentenbezit overdroegen. Carlos en Els hebben jarenlang de restauratiewerkzaamheden op de voet gevolgd en daar veel contact over gehad met de Rijksgebouwendienst, het huidige Rijksvastgoedbedrijf.

Dit artikel gaat in op een aantal aspecten van de restauraties die tussen 1964 en 1984 plaatsvonden. Ze zijn representatief voor de verschillende technieken die in de loop der tijd zijn toegepast. Waar zich tegenwoordig schades voordoen, worden die hieronder ook besproken en geanalyseerd. Dit zal gepaard gaan met veel foto's en tekeningen. Een aantal daarvan zijn zelden of nooit eerder gepubliceerd.

1 (vorige pagina)

*Luchtfoto van Naarden
rond 1930.*

De veelbesproken waterkerende lagen

Zoals hierboven al aangegeven is dit beslist niet de eerste publicatie over het restauratieverleden van Naarden.² Een onderwerp dat in die eerdere publicaties stevast aan bod komt, zijn de waterkerende lagen die tussen 1964 en 2003 in de aarden wallen werden aangebracht. Het is een heel wezenlijk onderdeel van de vroegere restauraties en er kan daarom niet vaak genoeg aandacht aan worden besteed.

Een van de hoofddoelen van de restauraties was van het begin af aan om de vochtbelasting op de vestingmuren te minimaliseren. Dit wilde men onder meer bereiken door het regenwater, dat via infiltratie door de aardwerken aan de binnen- en bovenzijde van de vestingmuren terechtkwam, te stoppen met een waterkerende laag. Daarbij werd het volgende basisprincipe toegepast:

- 1 De bovenzijde van het bastion of ravelijn werd grotendeels afgegraven. Bomen die in de weg stonden werden gekapt, struiken werden verwijderd.³ De bovenzijde van de muren kwam bloot te liggen.
- 2 Op de bovenzijde van de muren werden 65cm. brede, hardsteenplaten aangebracht als bescherming tegen inwatering van bovenaf.
- 3 Het metselwerk achter deze hardsteen platen werd uitgevlakt tot een stabiele ondergrond voor de waterkerende laag.

- 4 Die waterkerende laag werd vanaf de hardsteenplaten tot enkele meters achter de vestingwallen over die ondergrond gelegd.⁴ Afwaterend naar achteren, zodat infiltrerend water van de muren weggeleid zou worden.

De waterkerende laag werd tegen de binnenkant van de hardsteen platen geplakt.

Op de waterkerende laag werd een drainagelaag aangebracht van 20cm fijn zand. Het water werd met zandpalen dieper in het aardwerk afgevoerd.

- 5 Hierna werd de aarden wal hersteld in zijn oorspronkelijke strakke profilering en ingezaaid om weer een dichte grasbegroeiing te krijgen. Bij latere restauraties werden graszoden gebruikt.⁵

Het eerste bestek van de restauraties is bewaard gebleven in het archief van de RCE.⁶ Het bevat slechts hele globale omschrijvingen van de werkzaamheden en er zitten geen gedetailleerde tekeningen bij. In het archief van het Rijksvastgoedbedrijf zat echter wel een kopie van een hele vroege schets van het bovenbeschreven restauratieprincipe.⁷ Blijkbaar was dat genoeg. Er zal ook veel op de bouwplaats zelf zijn afgestemd. In latere bestekken werd de opbouw van de waterkerende lagen in teksten en op tekeningen verder uitgewerkt.⁸

In de publicaties over het restauratieverleden wordt, terecht, heel kritisch over deze ingrepen geschreven. Zeker ook omdat de toegepaste werkwijze bij het afgraven van de aardwerken ronduit grof was, met name vanaf de jaren 1980. De afgegraven aarde werd vanaf toen in de gracht gestort, om daar te dienen als werkvloer voor het restauratiewerk aan

de metselwerk wallen. De hier gepubliceerde foto's vertellen genoeg.

Na het restauratiewerk werd dezelfde aarde gebruikt om de wallen weer te herstellen. Een verstoring van de grondopbouw was het gevolg. De grond in de aardwerken verloor zijn vruchtbaarheid. Het herplanten met uitsluitend gras hielp niet mee. Een meer diverse begroeiing geeft de grond meer samenhang en zorgt op termijn ook voor een vruchtbaardere ondergrond met meer bodemleven en een gezonde waterhuishouding.

Het is interessant om op te merken dat de schade en overlast die deze ingrepen tegenwoordig veroorzaken per bastion verschillen. De praktijk is wat genuanceerder dan misschien uit de publicaties blijkt. De muren en kazematten van de bastions Nieuw Molen en Promers zijn relatief droog. Bij de bastions Oud Molen en Oranje is er daarentegen volop lekkage in de kazematten. Bij Oud Molen komt dat echter omdat de waterkerende laag van het gebouw I' juist is verwijderd.⁹ In de kazematten van gebouw K', op datzelfde bastion, is de wateroverlast veel minder, vergelijkbaar met die bij Promers. Hier is de waterkering nog aanwezig.

Bij Oranje is er in alle kazematten wateroverlast en zijn er ook leksporen en kalkaanslag op de bekledingsmuren zichtbaar.¹⁰ Hier zijn wezenlijke problemen. Bastion Turfpoort ligt daar kwalitatief tussenin.¹¹ Op de ravelijnen 1, 3 en 6 zijn de waterkerende lagen ook toegepast, maar daar lijkt de verstoring van de vochthuishouding mee te vallen.

2

3

2 3 4 5 6

*De slechte staat van
de vesting in 1957.*

4

5

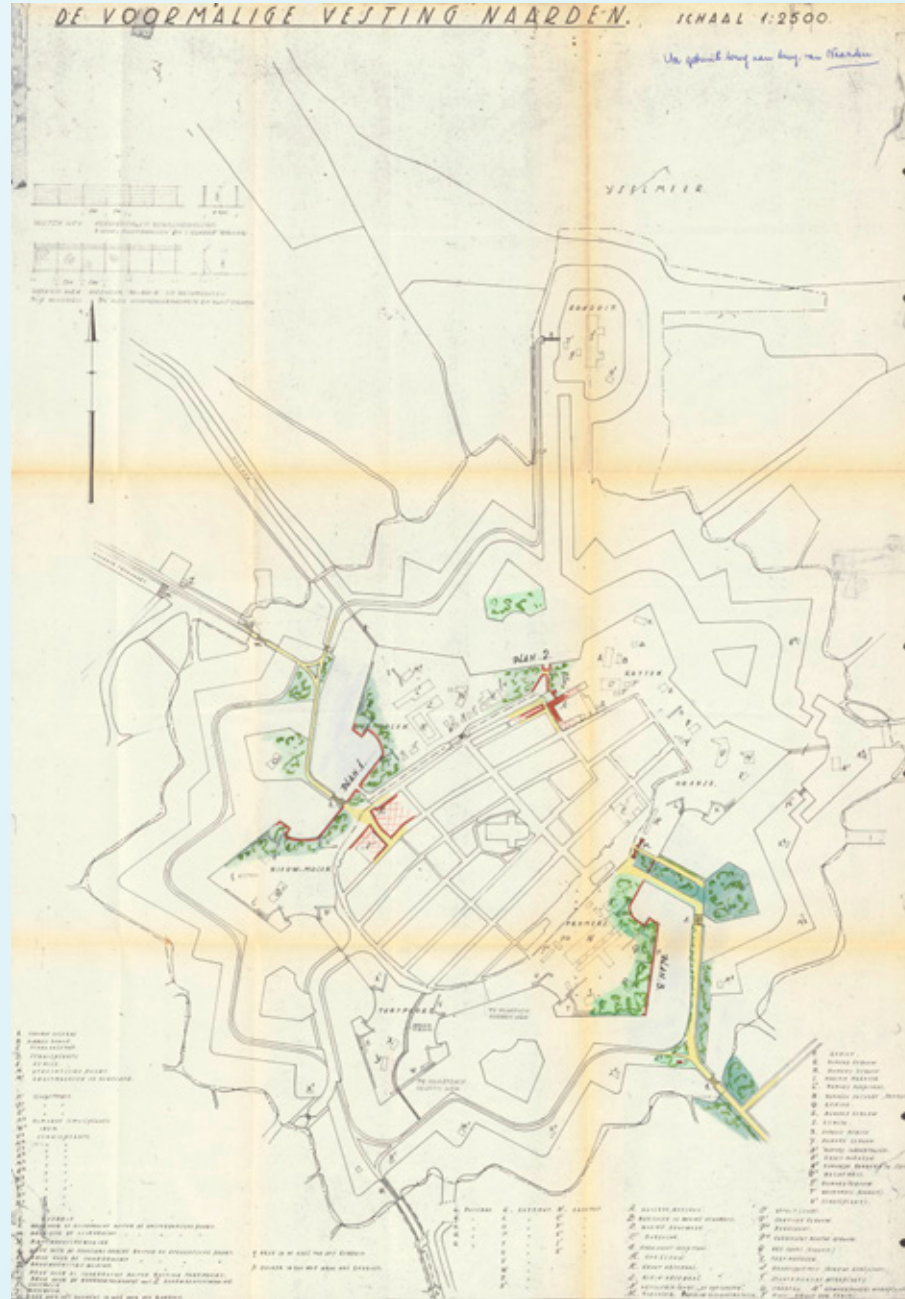
6

7

8

9

7

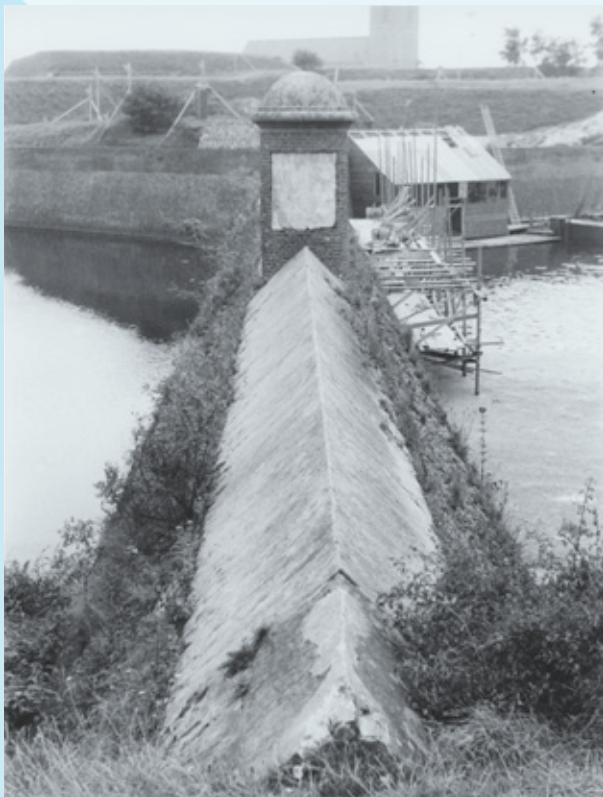
De vestingwallen rond 1942. De vochtproblemen zijn duidelijk zichtbaar. Het water loopt langs de muren.

8

De lage flank van Oud Molen in 2016, er treedt nog altijd vocht uit de muren. Het bovenste deel van de muur is vervangen bij de restauratie in 1964. Dit nieuwe werk is "voller en zatter" gemetseld dan het bestaande. Vocht kan zich daar moeilijker een weg naar buiten banen, zakt naar het bestaande en komt daar naar buiten. Het leidt plaatselijk tot gebroken stenen als gevolg van vorst.

9

Kaart van de eerste restauratieplannen rond 1960. Deze zouden zich gaan richten op de belangrijkste toegangswegen naar de vesting, waar de bezoeker een eerste blik op de vestingwerken zou werpen.

10

11

13

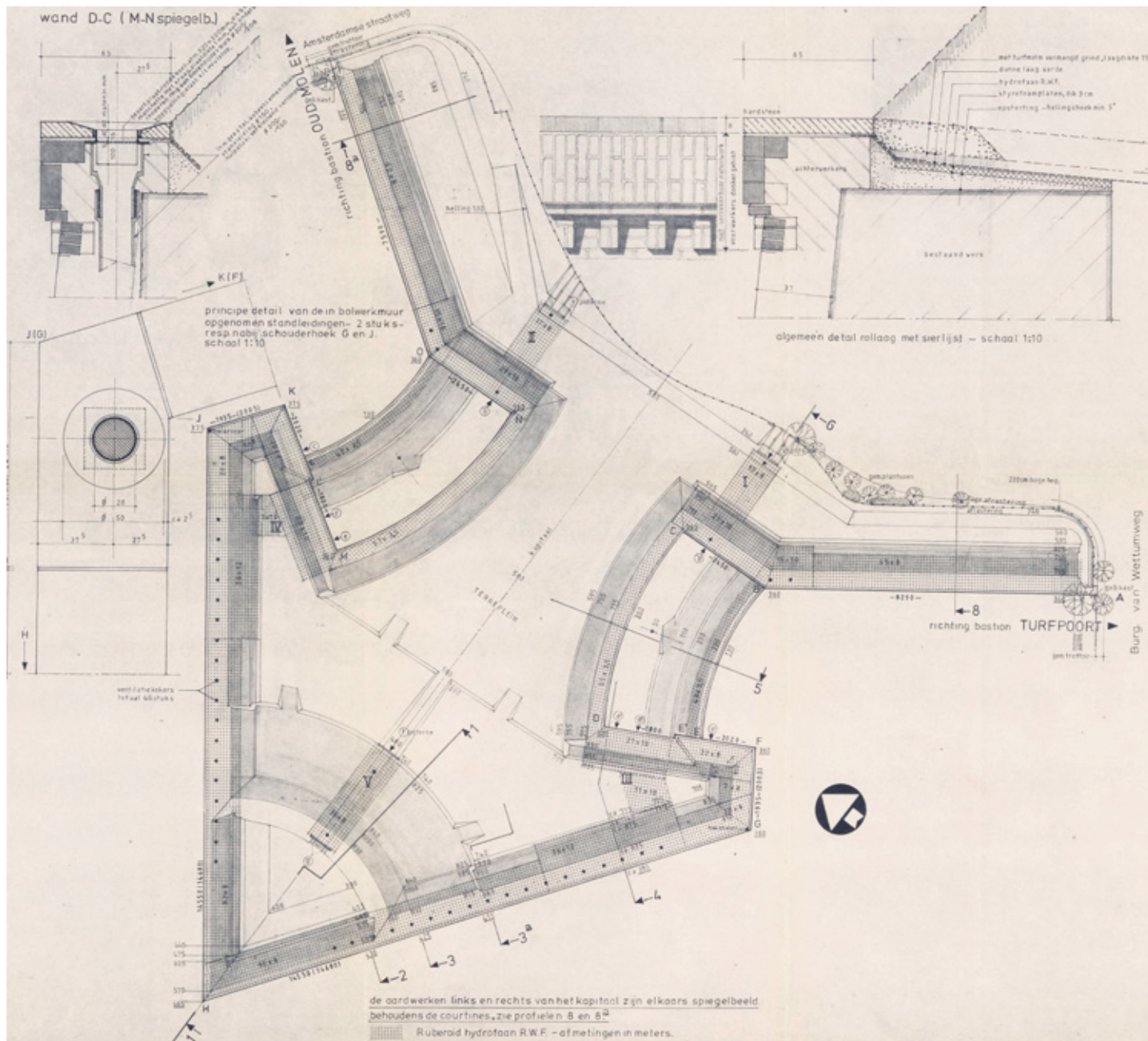
12

10 11 12

Het restauratiewerk aan bastion Oud Molen in 1964. Het geeft een mooi beeld van de uitvoering van die eerste werkzaamheden.

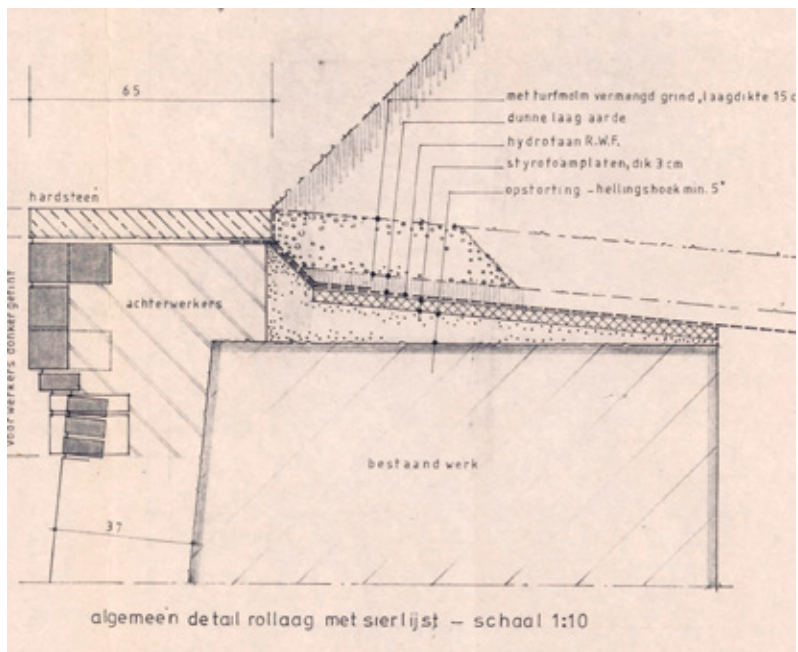
13

Restauratie van Oud Molen in 1964. Deze foto roept vragen op. In het midden is de bitumineuze waterkerende laag goed zichtbaar. Deze lijkt echter op een betonnen ondervloer te liggen. Ervoor is een strook wapeningsijzer zichtbaar. Is er een betonnen rand op de muur gestort? Is dat tijdelijk? Nader onderzoek zal hier in de toekomst meer duidelijkheid in moeten gaan geven.

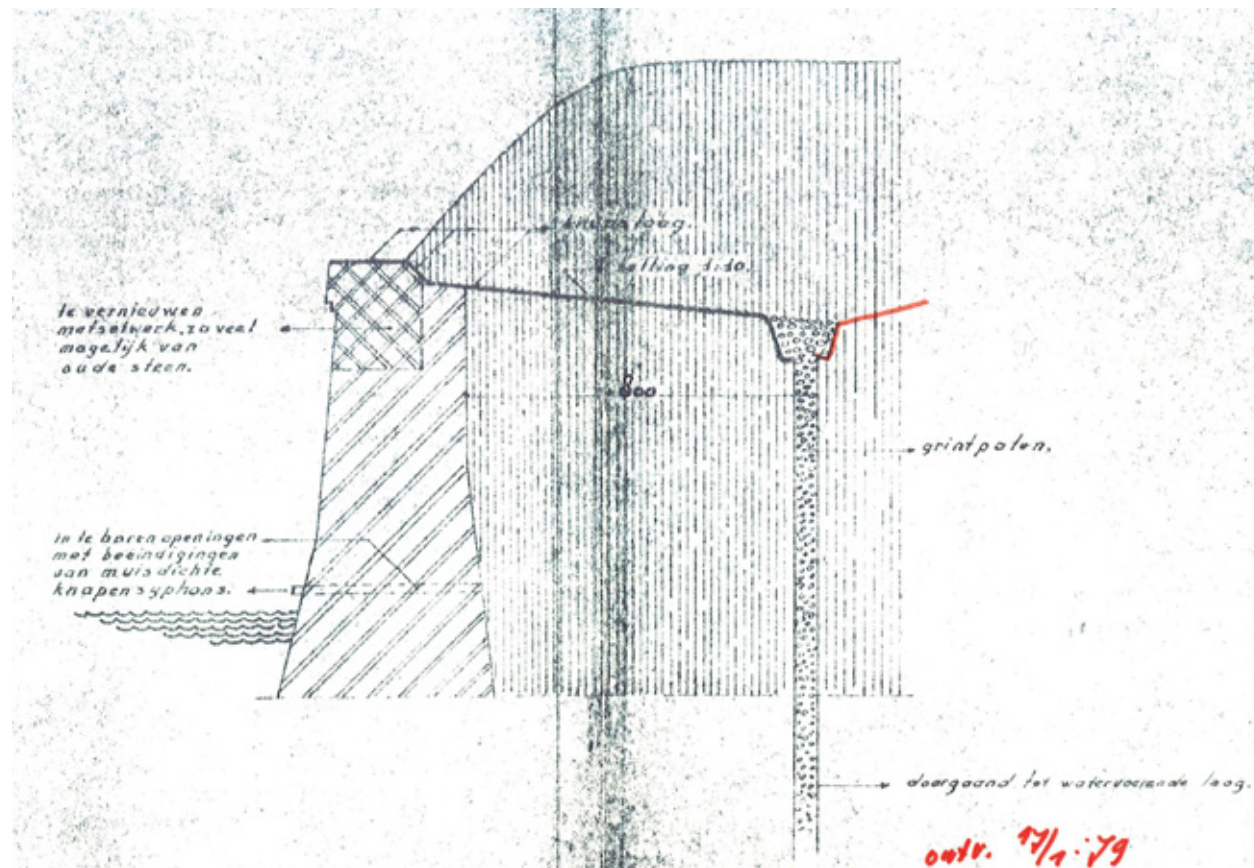

14

Fragment van de tekening van de restauratie van bastion Nieuw Molen in 1975. Op de plattegrond zijn in donkergrijs de waterkerende lagen aangegeven die toen werden aangebracht.

15

16

15
Detail van de aansluiting van de waterkerende laag op de vestingwal en de hardsteen afdekker. Bastion Nieuw Molen, 1975.

16
De schets uit 1963 waarop het principe van de waterkerende lagen is aangegeven. Het is de basis voor het restauratiewerk dat tot 2003 in de vesting plaatsvond.

17

Luchtfoto van de restauratie van bastion Nieuw Molen in 1975. Hierop is goed te zien hoe ingrijpend het grondverzet bij de restauraties was. Bij deze restauratie werd het zand van de wallen nog niet als werkvloer in de grachten gestort, maar opgeslagen op het bastion. De steigers staan op de bodem van de gracht.

Onderzoek heeft uitgewezen dat de toepassing van de waterkerende lagen zeker voor problemen kan zorgen.¹² Dit komt door verschillende factoren:

- Het zandbed en de zandpalen verliezen snel hun drainerende functie.
- Vocht kan zich op de waterkeringen ophopen en daardoor een sterk geconcentreerde afvoer naar één punt veroorzaken. Dat kan bijvoorbeeld gebeuren als het aardlichaam, waarin de waterkerende laag ligt, gaat vervormen. Het afschot verandert dan en het water wordt niet meer naar de juiste plek afgevoerd. Op sommige plekken was het afschot bij de aanleg al verkeerd.¹³ Ook dat zorgt voor ophoping van vocht.
- Een slechte aansluiting van de waterkerende laag op de hardsteen afdekkers en ventilatiekanalen. Vocht dringt door de naden de constructie in.
- De waterkerende lagen konden niet onder het juiste afschot over de kazematten gelegd worden, met een verkeerde afvoerrichting tot gevolg.
- Het bezwijken van de naden tussen de waterkerende lagen onderling of een slechte uitvoering daarvan. Ook hierdoor kan een grote hoeveelheid water zich op één punt concentreren.
- Het vergaan van delen van de waterkerende lagen als gevolg van veroudering en zuren in de grond. Het verstoort de waterhuishouding alleen maar verder.

Op bastion Oranje en Turfpoort doen zich een aantal van deze zaken voor. Welke precies, is op basis van de huidige gegevens niet te zeggen. De waterkerende laag is in ieder geval verouderd. Op de andere bastions zorgt de aanwezigheid van de waterkerende lagen nog niet voor grote problemen, maar dat kan op termijn anders worden. Het is voor

Monumentenbezit de vraag hoe er in de toekomst met de waterkerende lagen omgegaan moet worden. Het verwijderen ervan heeft veel voeten in de aarde. De bastions moeten worden afgegraven.

Buiten het feit dat dat veel werk is, zal het gepaard gaan met het kappen van bomen en dat is zonde. Uiteindelijk zullen alle waterkerende lagen verouderen en kapot gaan. Afhankelijk van de vochtproblemen die dat op gaat leveren zal er ingegrepen moeten worden. Door het verhogen van de biodiversiteit op de wallen probeert Monumentenbezit in ieder geval de samenhang van de aardwerken te verbeteren, de vruchtbaarheid van de grond te verhogen en zo een natuurlijker waterhuishouding te creëren. In de optiek van Monumentenbezit hoort de vochtbelasting onlosmakelijk bij de muren en de grote aardwerken die daar op en achter liggen. Het is een illusie om dit vocht tegen te houden.

De dagelijkse praktijk in Naarden wijst dat ook steeds weer uit. Het is beter om te streven naar constructies waarin de vochthuishouding op een natuurlijke manier, met traditionele materialen, geregeld is en tot zo min mogelijk schade leidt. Volgens is er regelmatig onderhoud nodig om deze gezonde constructie in stand te houden. Dit ligt ook in de lijn van de conclusies uit de kritische evaluatie die de Rijksgebouwendienst in 2010 van haar eigen werk heeft uitgevoerd.¹⁴

Herstel van de muren

Het aanbrengen van de waterkerende lagen ging gepaard met herstel van metselwerk. In het ene geval werd alleen het bovenste deel (1,0 à 1,5m)

van de muur tot anderhalve steen (37cm.) diep vervangen.¹⁵ In andere gevallen gebeurde dit over de volledige hoogte van de muur. Door de aanslag en algengroei op de muren is dit tegenwoordig niet overal meer even goed te zien, maar als de muur wordt schoongemaakt, wordt duidelijk zichtbaar hoeveel er destijds is vervangen. Wat opvalt is dat er in de bestekken van die tijd mortels worden voorgeschreven met een vrij hoog gehalte aan kalk.¹⁶

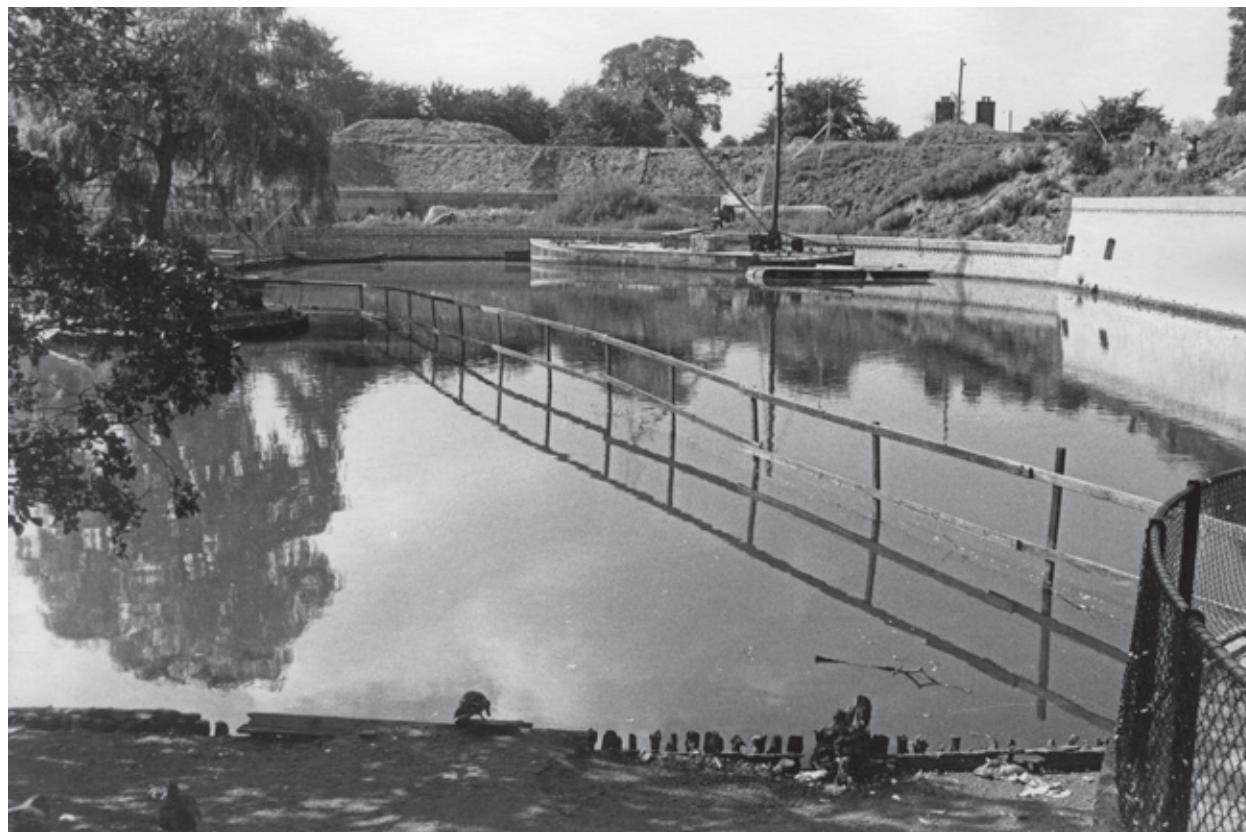
Over het algemeen gaan deze reparaties goed samen met het bestaande werk. In het oorspronkelijke werk is wel meer spontane uittreding van vocht zichtbaar. Het laat zien dat er in dat oorspronkelijke werk meer holtes zitten waarlangs het vocht de muren kan verlaten. In het nieuwe zitten die holtes veel minder, dus zoekt het vocht zich een weg naar buiten via het bestaande werk. Op sommige plekken (bijv. de lage flank van bastion Oud Molen) lijkt dit wel tot wat meer vorstschade in het bestaande werk te leiden, maar dit neemt vooralsnog nergens hele grote vormen aan.

Een ander onderdeel van de restauraties was het aanbrengen van de hierboven reeds genoemde hardsteen muurafdekkers. De platen waren 65cm breed, 150 à 200cm lang en 10cm hoog. Ze werden in een mortelbed gelegd en met messing ankers in het onderliggende metselwerk verankerd. In de loop van de jaren '70 begon men glasfiber doken toe te passen voor de verankering. De naden tussen de platen onderling werden afgewerkt met kit. De platen moesten de bovenzijde van de muren afschermen tegen vochtindringing.

Een neveneffect was echter dat zich achter deze nieuwe opstand makkelijker water ophoopte. Er ontstond als het ware een gootje. Door gebrek aan onderhoud spoelde de mortel onder de platen vandaan en begon er gras onderdoor te groeien. Sommige platen werden daardoor van hun plek geduwd. Onder de kitnaden tussen de platen zijn duidelijke leksporen in het metselwerk zichtbaar. Door geregeld onderhoud zijn deze technische mankementen makkelijk te verhelpen. De platen moeten regelmatig vrijgemaakt worden van de begroeiing en weer met mortel onderkaut worden. In dat proces zal Monumentenbezit de kitnaden tussen de platen weghalen en door een voeg met kalkmortel vervangen.

Tijdens de werkzaamheden aan de bastions Turfpoort en Nieuw Molen, in 2022, bleek overigens dat er naderhand nog vervolgwerkzaamheden zijn uitgevoerd. Monumentenbezit heeft hier geen bestekken van. Het metselwerk van de flanken was bijvoorbeeld plaatselijk voorzien van nieuwe cementvoegen. Daarnaast bleek het metselwerk te zijn gehydrofobeerd. Zoals op de hier afgebeelde foto's te zien is, leidt dat plaatselijk tot het ontstaan van ernstige vorstschade.

Op de kruithamer van bastion Turfpoort (in de rechterflank) werden twee soorten waterkerende lagen aangetroffen (Draka-folie en Hydrofaan). Ze lagen over elkaar heen. De kruithamer is dus een keer ontgraven, waarna er over het bestaande Hydrofaan een laag Draka-folie is gelegd. Kortom; de beschikbare papieren gegevens dekken niet altijd de volledige lading. Het is van belang om ook in-situ steeds goede opnames te doen.

17

18

18 19

De restauratie van bastion Promers rond 1970, geeft eenzelfde beeld als die van 1964 bij Oud Molen.

20

21

20 21

De restauratie van Ravelijn 3 in 1981. Voor deze restauratie werd het waterpeil in de grachten verlaagd zodat de waterlijn goed bereikbaar werd. De aarde van de wallen op het ravelijn werd afgegraven en in de gracht gestort om als werkvloer te dienen voor de restauratie van het muurwerk. Later werd diezelfde grond weer gebruikt voor het herstel van de wallen. Dit kwam de kwaliteit van de aardlichamen niet ten goede.

De restauraties van Promers en Oud Molen zien er op de foto's grootschalig uit, maar nog wel ambachtelijk en relatief traditioneel. Latere restauraties, zeker die vanaf 1980, lijken steeds meer naar machinale en snelle oplossingen te grijpen. Het was geen verbetering van de kwaliteit van de werkzaamheden. In 2022 werd de restauratie aan de waterlijn van 1981 overgedaan.

22

23

24

25

22 23

Het sloopwerk aan de muren van Ravelijn 3 in 1981. Dit werd niet bepaald subtiel uitgevoerd.

24 25

De restauratie van bastion Oranje rond 1985. Het toont dezelfde grove werkwijze als bij Ravelijn 3.

27

28

29

30

27

Het muurwerk van de rechter flank van bastion Turfpoort. Na het reinigen van de muren wordt goed zichtbaar dat de bovenste anderhalve meter van de muur in 1967 is vervangen.

28 29

De muren van bastion Turfpoort werden na de restauratie in de jaren 1960 gehydrofobeerd met Recyclan. Vermoedelijk rond 1980. Toen werden ook de voegen vervangen door dichte cementvoegen. Ook al zijn ze erg oppervlakkig, de combinatie van deze voegen met het hydrofobeerwerk zorgt ervoor dat er schollen van de oorspronkelijke, 17e-eeuwse stenen afknappen. In 2022 is al het voegwerk verwijderd en vervangen door kalkvoegen.

30

Bij het vervangen van de voegen zijn de beschadigde stenen behouden. Het voegwerk is zo uitgevoerd dat dit de vorm van het beschadigde oppervlak volgt.

Reconstructie van Ravelijn 1

In de jaren '20 van de 20e eeuw kreeg de gemeente Naarden toestemming van het Ministerie van Oorlog om de ravelijnen 1, 3 en 5 te gebruiken als groeve voor zand en bakstenen. Het uitkomende materiaal werd gebruikt voor het bouwrijp maken van de kavels voor nieuwbouwprojecten buiten de vesting. Het gevolg was dat Ravelijn 1 tot op de waterlijn werd afgebroken. Overigens was de Genie aan het eind van de 19e eeuw zelf al begonnen met het afbreken van de ravelijnen. In de bestekken van de betonnen schuilplaatsen op de bedekte weg staat aangegeven dat er voor de bouw van de schuilplaatsen stenen en zand gewonnen mogen worden op de ravelijnen.¹⁸ Ook voor de werkzaamheden om de vesting in staat van de verdediging te brengen tijdens de Eerste Wereldoorlog, werd materiaal op de ravelijnen gewonnen. De gemeente Naarden ging dus door op een reeds ingeslagen weg.

In 1975 werd Ravelijn 1 geheel in zijn 17e-eeuwse staat gereconstrueerd. Ten behoeve van de bouwplaats werd er een tijdelijke dijk vanaf de bedekte weg, door de gracht, naar het ravelijn aangelegd. Voor de reconstructie werd een snelle, praktische bouwwijze gekozen: in plaats van te kiezen voor solide metselwerk, werd de kern van de muren van het ravelijn gemaakt van beton. Dit werd vervolgens bekleed met metselwerk om het een 17e-eeuws uiterlijk te geven.

Op basis van de beschikbare gegevens is het niet duidelijk of dit een restauratiekeuze is geweest om voor de toekomst duidelijk te maken dat het hier om een reconstructie gaat, of dat de keuze

van bekleed beton puur praktisch en financieel was. Omdat er op geen enkele manier moeite is gedaan om het reconstructieaspect ook aan de buitenzijde herkenbaar te maken, lijkt dat laatste het meest voor de hand te liggen. Op dit moment leidt de gekozen constructie niet tot schade. Beton, baksteen en aardwerk vormen nog altijd een harmonieus geheel.

Reconstructie van Ravelijn 2

Ook Ravelijn 2 werd als groeve gebruikt en veranderde erdoor in een ruïne. Toen er bouw materiaal gewonnen werd, lag dit ravelijn net als Ravelijn 1 als een eiland in de gracht. De esthetische bezwaren van het ruïneuze uiterlijk waren niet groot, van behoefte aan herstel was geen sprake. Met de aanleg van de Burgemeester van Wettumweg, kreeg het ravelijn een andere rol. Het lag langs een van de toegangswegen van de stad. Hiermee werd herstel ineens actueel. De eerste plannen om het ravelijn te herstellen zijn dan ook al van 1942.¹⁹ Men wilde toen de muren opnieuw op metselen en er een aarden afdekking overheen leggen. Het is nooit uitgevoerd maar de discussie om iets met de afgebroken muren te doen bleef terugkomen. In 1952 stelde men het volgende voor:

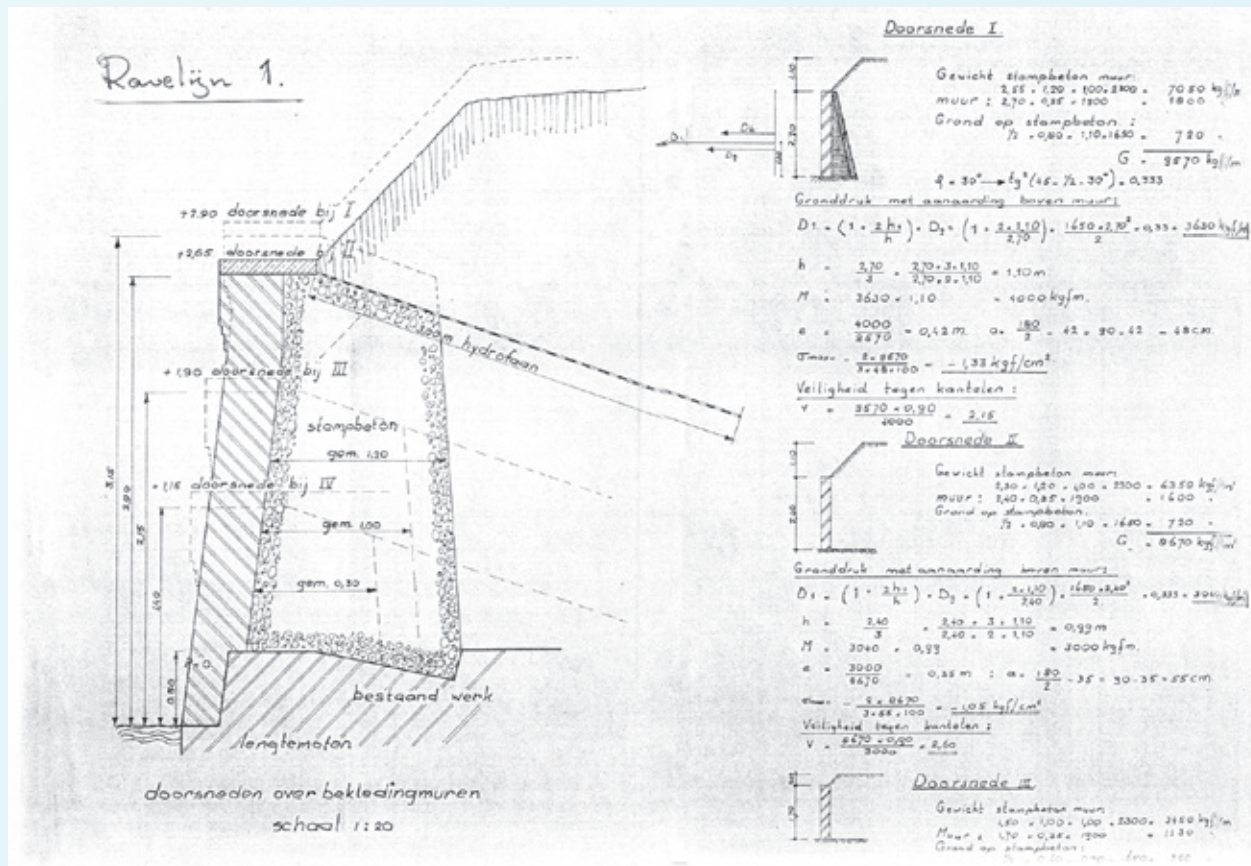
Het ligt in het voornemen, beginnende 1953, deze muren te herstellen. Daartoe zal de buitenste laag van de muren, aan de voor- en achterkant, van de waterlijn af, worden hersteld met gelijksoortige steen als het bestaande werk en de bovenzijde worden afgedekt met een laag beton ter dikte van 4 cm. Op die plaatsen, waar het metselwerk over de gehele muurdikte is vernield, zal, tussen de nieuwe

opmetselingen, schrale beton worden gestort, om de hoge kosten, welke zouden ontstaan door het massief opmetselen der muren, te drukken.²⁰

De omschrijving wordt gevolgd door de vraag of de Rijksdienst voor de Monumentenzorg hiermee in kan stemmen. In 1953 volgt een positief advies. Het lijkt erop dat dit werk, of een deel ervan, destijds wel is uitgevoerd.²¹

In 1981 volgt dan de restauratie die het ravelijn zijn huidige uiterlijk heeft gegeven.²² Deze ligt geheel in lijn van de ideeën uit 1952 en past ook bij de werkwijze die bij Ravelijn 1 is toegepast. Men koos er in 1981 voor om alleen twee buitenmuren van het ravelijn op te metselen en deze af te dekken met een prefab-betonplaat. De betonplaat werd vervolgens afgedekt met een laag van 30cm metselwerk. Zo ontstond de illusie van een massief gemetseld ravelijn.

Omdat er geen aarddekking over dit nieuwe metselwerk werd gelegd, kreeg het een enorme vochtbelasting te verwerken. Het water kon door de betonplaat moeilijk weg en hoopte zich in de constructie op. De mortel in de muurafdekking verzandde, kalk spoelde uit en liet een kalkkorst achter op het muurwerk. Vervolgens kwam het metselwerk door vorst en thermische vervorming vrijwel geheel los op de betonnen plaat te liggen. In 2022 was er beperkt budget beschikbaar om een eerste, kleinschalige, reparatie uit te voeren. Er is toen werk uitgevoerd aan circa tien strekkende meter van de metselwerk afdeklaag op de betonplaten. Er werden scheuren hersteld en het metselwerk werd opnieuw gevoegd.

31
 Bouwtekening van de reconstructie van het ravelijn, rond 1975. Het ravelijn werd herbouwd in stampbeton en bekleed met metselwerk.

32
 Bastion Nieuw Molen gereed in 1975

33
 Bastion Nieuw Molen rond 1981. Enkele jaren na de restauratie van dat bastion raakten de nieuw geplaatste

schoorstenen beschadigd. Een ervan is inmiddels naar beneden gevallen. Ook is op deze foto te zien dat het aardwerk begint te verzakken. Het zal de schoorstenen omduwen. Het leidde korte tijd later tot een extra restauratie waarbij de schoorstenen werden versterkt en verankerd in de wallen.

34
 Ravelijn 1 rond 1940. Het is tot op de waterlijn afgebroken.

31

32

33

33

35

35
Luchtfoto van de vesting tijdens deze restauratie. Hierop is goed de tijdelijke dam te zien die in de gracht werd gelegd voor de ontsluiting van de bouwplaats.

36
Foto waarop goed de betonnen kern is te zien met de bakstenen bekleding. De betonconstructie werd enigszins versterkt met wat wapeningstaven.

37
De werkzaamheden aan Ravelijn 1.

36

37

38

39

38

Het ravelijn in 2019. Het is een beeldbepalende plek in de vesting geworden.

39

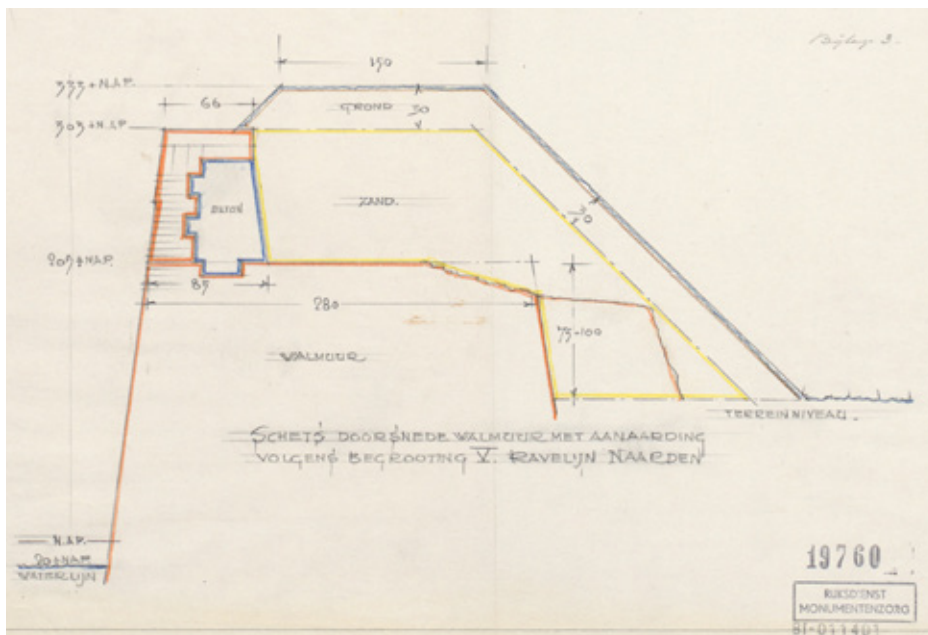
Ravelijn 2 rond 1940. Hierop is goed het ruïneuze karakter van de wallen te zien.

40

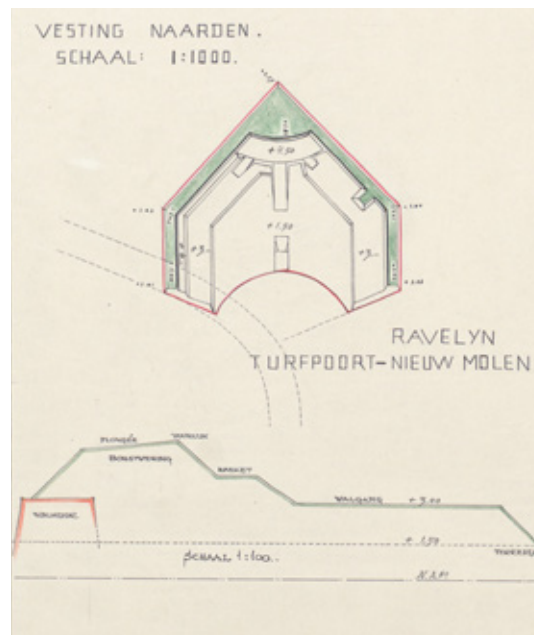
Tekening met een restauratieplan voor het ravelijn. De tekening zal rond 1952 gemaakt zijn. Hierop is goed het idee van de betonnen kern te zien.

41

Tekening met een restauratieplan voor het ravelijn. De tekening zal tussen 1940 en 1955 gemaakt zijn.

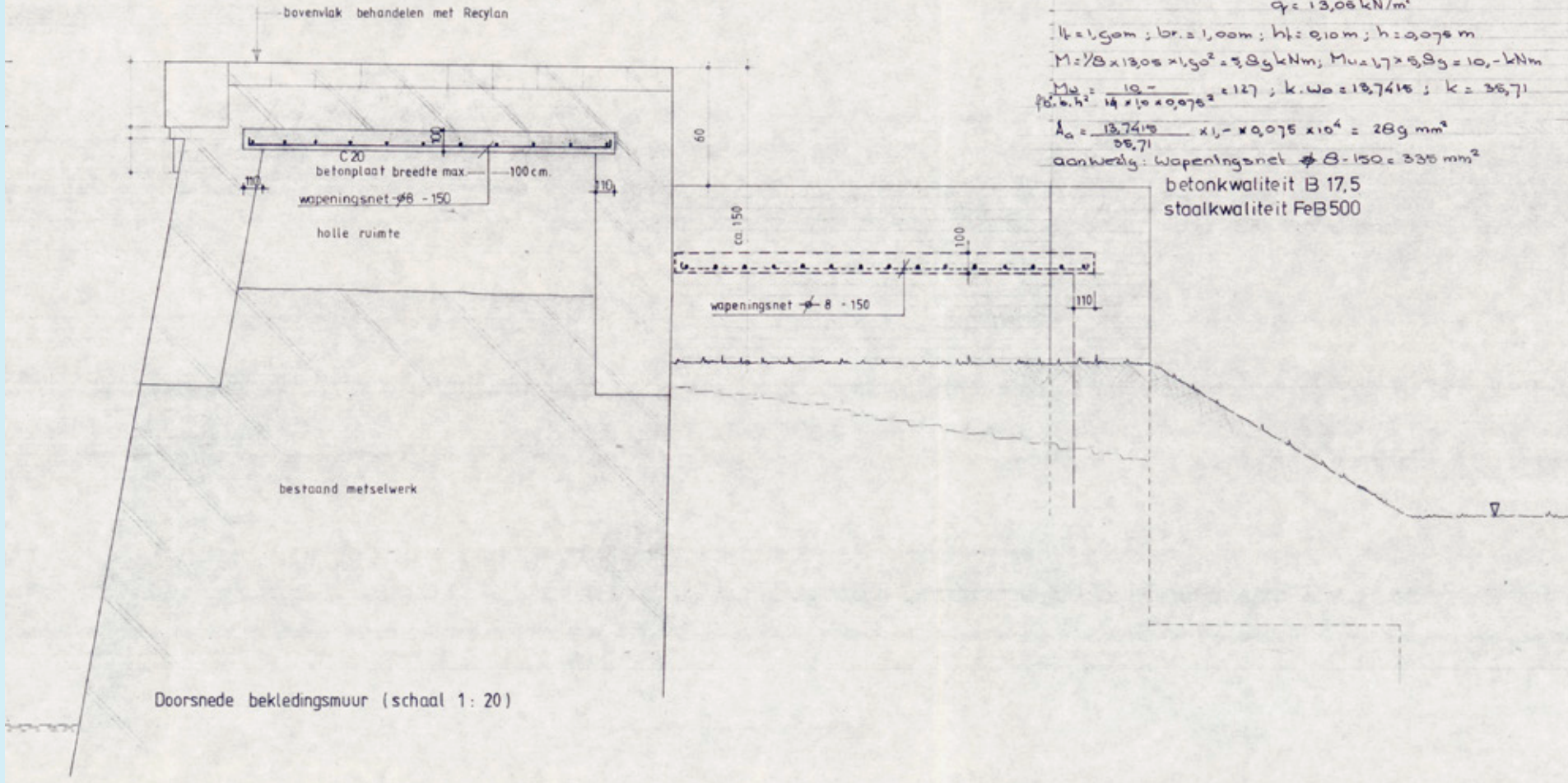

40

41

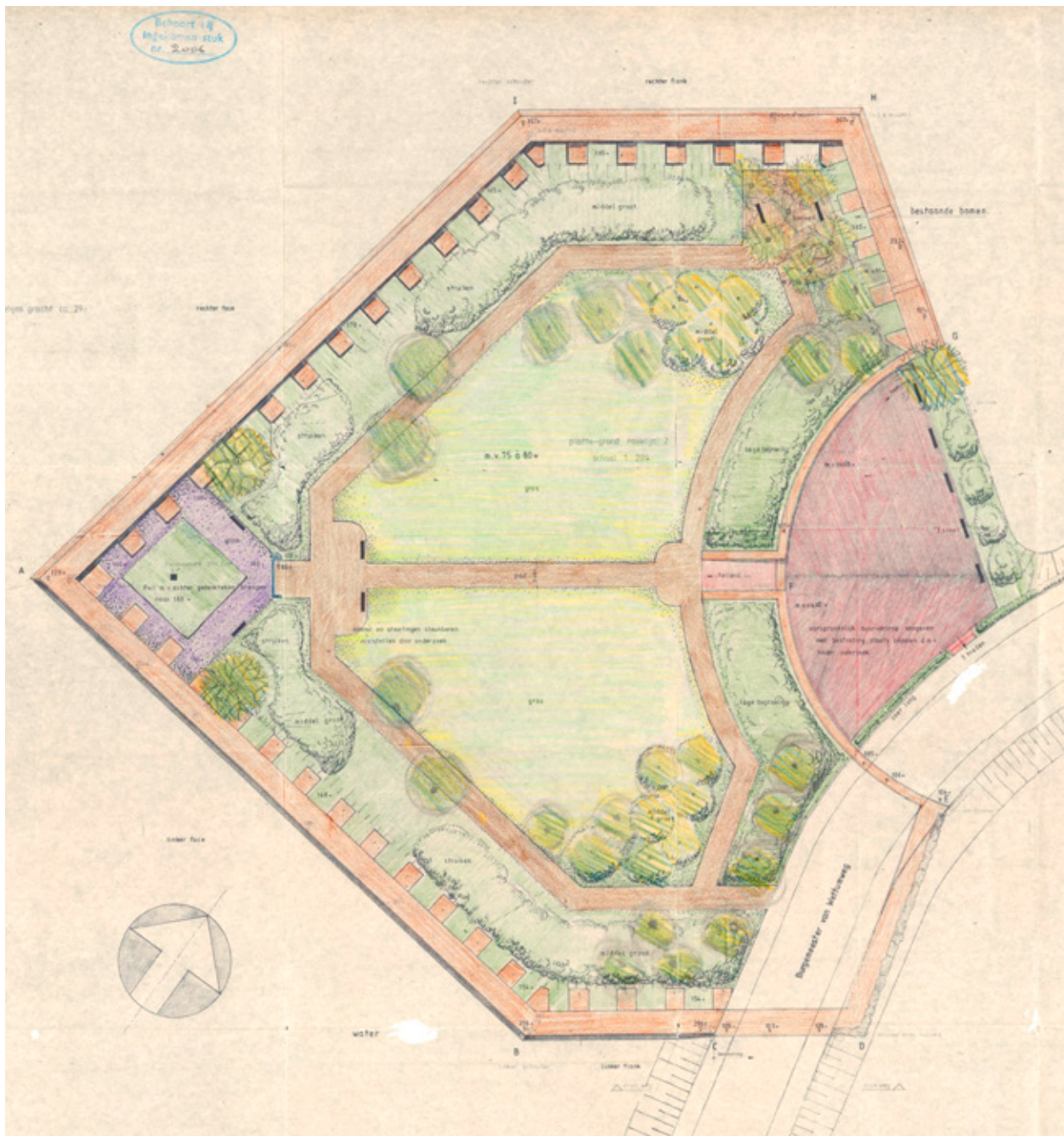
ter plaatse van natuurstenen hoekblokken springen
houden in betonplaten

42

42

Fragment van de tekening van de restauratie van Ravelijn 2 in 1981. Het toont de opzet van het ravelijn als holle reconstructie met een betonnen plaat erin.

43

Fragment van de tekening van de restauratie van Ravelijn 2 in 1981. Het toont de opzet van het ravelijn als holle reconstructie met een betonnen plaat erin.

44

45

46

47

48

44 45 46 47

Foto's van de restauratie
van het ravelijn in 1981.
Hierop is goed de werkwijze
te zien.

48

Het ravelijn gereed in 1981.

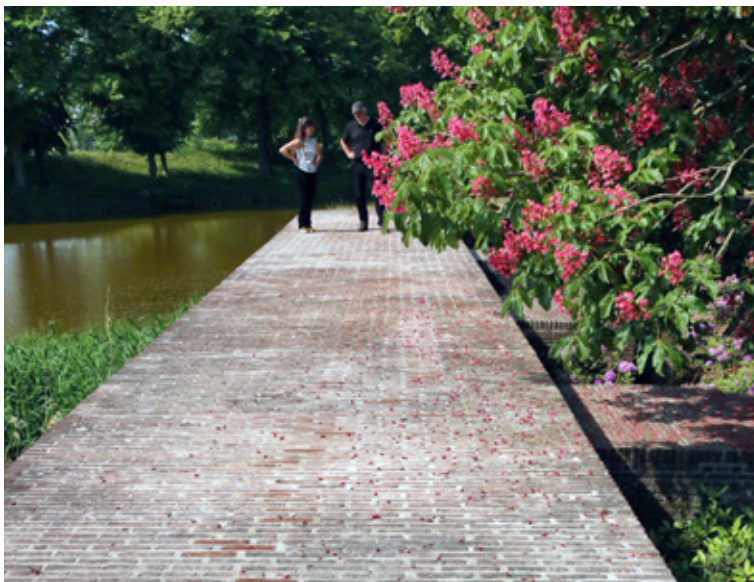
49

50

51

52

49

Kalkuitbloei op het metselwerk, in 2022, ter hoogte van de betonplaat in de constructie.

50

Blik op de holle ruimte in de constructie van het ravelijn door een kijkgat dat tijdens de restauratie in 2022 werd gemaakt.

51 52

De restauratie in 2022.

53

54

53

De buitenhoek van het ravelijn in 1981. Deze werd toen dus volledig opnieuw opgemetseld.

54

In het muurwerk van het ravelijn is, ondanks de vervuiling en algengroei, nog goed de lijn zichtbaar tussen het oorspronkelijke metselwerk (onder de rode lijn) en het herstelde. Er is in 1981 heel veel muurwerk opnieuw opgemetseld.

55

De vesting in 2022.

De gelegenheid werd ook aangegrepen om de constructie te onderzoeken en in kaart te brengen. Deze opgedane kennis zal als basis gaan dienen voor een restauratie in de toekomst. Hierbij zal een groot deel van de gemetselde afdeklaag vervangen moeten worden om deze weer genoeg samenhang te geven. Hierbij rijst de vraag naar de mortelsamenstelling en het type toe te passen steen. Deze zullen zodanig moeten zijn dat infiltratie van regenwater en het daardoor uitspoelen/verzanden van de mortel zoveel mogelijk voorkomen wordt. Kunnen hier gelijkaardige stenen en mortels worden toegepast als op de waterlijn? Nader onderzoek moet dit gaan uitwijzen.

Omdat er onherroepelijk waterinfiltratie plaats zal vinden doet zich, parallel aan de vraag naar de mortelsamenstelling en de stenen, ook de vraag voor hoe de afvoer van het regenwater verbeterd kan worden. Dit sijpelt nu door de gemetselde afdeklaag heen en blijft op de betonplaten liggen. Als die afvoer niet beter geregeld wordt, zal de schade zich blijven herhalen. Wat die verbetering moet zijn is nu nog onduidelijk. Perforatie zal de draagkracht van de betonplaten aantasten, afschot zal het uiterlijk van het ravelijn veranderen. Tegelijk zal door een andere steen en mortel de infiltratie verminderd kunnen worden, waardoor dit probleem weer kleiner wordt. Hier zullen dus verschillende scenario's tegen elkaar moeten worden afgewogen.

Conclusie

Het bovenstaande geeft een kort inzicht in de restauratiepraktijk van het verleden. Het is om meerdere redenen interessant en belangrijk om kennis over dat verleden te blijven vergaren. Allereerst natuurlijk om op de hoogte te zijn van de technische kant van de werkzaamheden van destijds. Het helpt de schadebeelden in het heden te verklaren. Om die zoektocht in de toekomst te vergemakkelijken moet die historische kennis worden vastgelegd in restauratieverslagen, al dan niet met een analyse van de schade die deze restauraties veroorzaakten en hoe die is opgelost.

Verder maakt de kennis van het restauratieverleden ook duidelijk dat het werk in Naarden nooit af is. Onderhoud is een continu proces. Het is beter om dat vooraf in te calculeren en er niet vanuit te gaan dat de vesting op een bepaald moment *klaar* is.²³ Als de onderhoudsstaat van de vesting op een gezond peil is gebracht, dan begint het proces van het vasthouden daarvan. Dat kan alleen maar met doorlopend onderhoud.

Bij dat besef hoort ook dat bepaalde fenomenen, zoals bijvoorbeeld vochttransport, geaccepteerd kunnen worden. Ze horen onlosmakelijk bij de vestingwallen en vergen op sommige plekken meer en intensiever onderhoud dan op andere. Het accepteren van dergelijke fenomenen is vaak duurzamer dan ze koste wat het kost proberen te stoppen.

De keuzes uit het verleden roepen ook een aantal restauratie-ethische vragen voor de toekomst op. Hoe bijvoorbeeld om te gaan met de hardsteen afdekkers? De keuze om ze aan te brengen lijkt

destijds vrij gemakkelijk te zijn gemaakt en lost een deel van de inwateringsproblemen op, maar heeft het uiterlijk van de vestingmuren ingrijpend veranderd. Zo is er een historisch incorrect beeld ontstaan en zijn er ook weer nieuwe problemen gecreëerd (zie hierboven).

Bij de restauratie van bastion Katten, in 2009, zijn de afdekkers niet meer door de Rijksgebouwendienst aangebracht. Monumentenbezit zal ze bij de restauratie van de muren van bastion Oud Molen ook niet meer aanbrengen. De betonnen afdekkers die er nu liggen, zullen worden verwijderd.²⁴ Hoe moet er dan met de overige, hardstenen, afdekkers worden omgegaan? Gaan die er op termijn af? Het is een overweging die Monumentenbezit in de toekomst moet gaan maken.

Dit laat meteen een ander aspect zien van het bewustzijn over het restauratieverleden: het toont de relativiteit van het nu aan. In de hectiek van het moment lijken de besluiten die genomen worden permanent, eeuwig en onveranderlijk. Vanaf een afstand bezien wordt dat ineens heel anders. Als geen ander monument laten de vestingwerken van Naarden zien, dat het onderhouden en beheren van oude bouwwerken gezien moet worden als een doorlopende lijn, een continu en eindeloos proces. Een proces dat lang voor het heden is begonnen en dat lang daarna zal doorlopen. Het werk dat nu wordt uitgevoerd is er een onderdeel van, gevoed door het verleden, voedend voor de toekomst, maar relatief, een punt op de lijn, een momentopname. Wat wij nu vanzelfsprekend vinden, is dat in het verleden nooit geweest en zal dat in de toekomst niet blijven.

Neem bijvoorbeeld de betonnen onderdelen die zijn aangebracht bij de reconstructies van de ravelijnen 1 en 2. Daar zouden we nu nooit voor kiezen, destijds waren ze heel logisch. Om maar niet te spreken over de keuze om de ravelijnen überhaupt te reconstrueren. Wij zouden de afbraak van de ravelijnen nu zien als een deel van het verhaal van de vestingwerken en het verlies van hun militaire rol, dat verteld moet worden. Ruïneuze ravelijnen doen dat, gereconstrueerde niet.

Ondertussen is het gereconstrueerde Ravelijn 1, een van de markantste plekken in de vesting en voor de esthetische beleving ervan van wezenlijk belang. Het is dus ergens heel goed dat het in het verleden is herbouwd. Dat zet ook weer vraagtekens bij onze beslistheid om dat nu niet te doen. Is die wel terecht?

Het is daarom van belang om de gemaakte keuzes goed vast te leggen zodat degenen na ons snappen wat we hebben gedaan en waarom. Het plaatst het werk in een perspectief. Dit is geen vrijbrief om maar wat te doen, juist niet. Het maakt het des te belangrijker om goed te overwegen waarom dingen gedaan worden, te laten zien welke keuzes zijn gemaakt en waarom dat zo is gedaan. Zo zal het volgende deel van die lijn beter kunnen aanknopen bij ons werk. Het oordeel daarover ligt in de toekomst. Bewust gemaakte, goed onderbouwde keuzes echoën daarin het langste na.

Jeroen van der Werf

Voetnoten

- 1 Met dank aan Jan Kamphuis en Gijs Boon die dit mogelijk maakten.
- 2 In het boek "De vesting Naarden, een halve eeuw restaureren" onder redactie van Carlos Scheltema (Utrecht, 2014) staan de belangrijkste artikelen verzameld die in lokale historische tijdschriften zijn verschenen. Daarnaast is Praktijkreeks Cultureel Erfgoed Aflevering 12: "Onderzoek restauraties Vesting Naarden" (Den Haag, 2010) geschreven door J. Kamphuis, S.A.P. Nooren, M.C. Brouwers en A.J.W. Hoek, een belangrijk overzicht.
- 3 In het bestek voor de restauratie van Ravelijn 2 en 3 (RVB archief 3993) is er specifiek aandacht voor het behoud van bomen en struiken. Er worden beschermende maatregelen omschreven en de te behouden bomen worden vooraf gemarkeerd. Dit is het bestek voor *Werknummer 1337-0: restauratie van de ravelijnen 2 en 3 met het wachthuis van ravelijn 3 van de voormalige Vesting Naarden*.
- 4 De lengte waarover de waterkerende lagen achter de muur worden doorgelegd verschilt per restauratie.
- 5 In het bestek van Ravelijn 2 en 3 wordt voor die zoden een grasmengsel voorgeschreven: 0,4 kg Engels raaigras, weide type origineel, 0,4 kg Veldbeemdgras, 0,4 kg Fioringras, uitstoelend, 0,2 kg Uitlopers vormend Brabants rood zwenkgras, 0,4 kg Gewoon Brabants rood zwenkgras en 0,2 kg Fijnbladig schapengras. Dit mengsel staat ook in een aantal latere bestekken genoemd.
- 6 Het gaat om een bestek van bastion Oud Molen (1964) in het panddossier van de RCE over Naarden 4599.
- 7 Er is geen archiefnummer van de schets (uit 1963) bekend. Er is door het RVB een scan van gemaakt voor Monumentenbezit.
- 8 In die latere bestekken worden de waterkerende lagen uitgebreid besproken. Hoe ze moeten worden aangebracht, hoe de ondergrond moet worden geprepareerd etc. Dat begint met de bestekken van bastion Turfpoort uit 1967, te vinden in het panddossier bij de RCE, Naarden 4599.

Een interessant detail is dat de toegepaste waterkerende laag bij de restauratie van bastion Nieuw Molen (1975) tijdelijk lijkt te zijn veranderd (RVB archief 3993). Voor die tijd werd er een bitumineus product gebruikt, Hydrofaan genaamd. In de notulen van de vergaderingen over bastion Nieuw Molen duikt de naam Draka-folie op. Een soort vijfverfolie, of en hoeveel ervan op Nieuw Molen is gebruikt is niet duidelijk.

In 2022 is een deel van het aardwerk van de rechterflank van bastion Turfpoort afgegraven en zijn de waterkerende lagen blootgelegd. Hier werden zowel het Hydrofaan als de Draka-folie aangetroffen. De Draka-folie was stug en broos geworden. Het Hydrofaan was nog enigszins flexibel, maar brak en barstte erg makkelijk.

Het is niet duidelijk of de Draka-folie later consequent is gebruikt. In het bestek van Ravelijn 2 en 3 wordt namelijk gewoon weer een bitumineus product genoemd, zij het zonder merknaam. Op bastion Oranje is volgens het bestek wel weer Draka-folie gebruikt (RVB archief 4280). Op ravelijn 6 en de Utrechtse Poort zijn met zekerheid folie-achtige waterkeringen aangebracht, maar dat is geen Draka-folie.

Zie voor de waterkerende lagen ook "Onderzoeken vochtproblematiek vesting Naarden", rapport van Oranjewoud d.d. 17-02-2012, projectnummer 233008.
- 9 Zie het bij de vorige noot genoemde rapport van Oranjewoud, pag. 44 en 45. Dit gebeurde in 2005. Toen werd er bij wijze van vochtkering een laag klei aangebracht. Dit bleek echter niet te werken.
- 10 Kijkend naar oude foto's en Ansichtkaarten van de vesting, dan lijkt bastion Oranje van oudsher wat problematischer op het gebied van de vochtshouding.
- 11 "Onderzoeken vochtproblematiek vesting Naarden" door Oranjewoud, pag. 48-54.
- 12 Ibid. pag. 55. Het onderzoek van Oranjewoud bevestigt het hier beschreven wisselende beeld. De conclusies zijn dan ook niet sluitend.
- 13 Wat ook voorkomt is dat het laagste punt midden in het waterkerende vlak ligt. Er is destijds dus een soort badkuip aangelegd. Het water kan dan nooit ergens natuurlijk infiltreren als het zich te veel ophoopt.
- 14 Praktijkreeks Cultureel Erfgoed Aflevering 12: "Onderzoek restauraties Vesting Naarden" (Den Haag, 2010), geschreven door J. Kamphuis, S.A.P. Nooren, M.C. Brouwers en A.J.W. Hoek.
- 15 Inkassingen om bestaand en nieuw met elkaar te verbinden werden 11cm. dieper uitgevoerd op aanwijzen van de directie.
- 16 Zo wordt er voor de muren van Ravelijn 2 en 3 (1980) het volgende recept genoemd: *1 deel schelpkalk, 1/8 deel lichtkleurige portland cement, klasse A of z.g. witte portland cement, klasse A (eventueel beide gemengd) en drie delen schoon rivierzand*. Verderop staat ook nog de opmerking dat het mengsel van schelpkalk en zand in de rot gezet moet worden. Deze mortel werd overigens ook gebruikt voor de waterlijn van Ravelijn 3 en de afdekking op de betonnen plaat van Ravelijn 2. Dit recept (1:1/8:3) was ook van toepassing op Promers in 1974 (RVB archief 3993). Dit

is overigens niet het bestek van de grote restauratie van de bekledingsmuren, die vond tussen 1969 en 1972 plaats (RVB archief Project 228). In het bestek van bastion Oranje (1985) staat dit recept ook.

In 1967 wordt bij Turfpoort voor de legmortel aangegeven: 1 schelpkalk, 4 scherp zand, 0,5 cement. Voor de voegmortel dezelfde hoeveelheden kalk en cement, maar slechts 2 delen scherp zand. Dit recept werd ook gebruikt voor het metselwerk bij Promers dat tussen 1969 en 1972 plaatsvond. De receptuur werd later dus veranderd ten gunste van de hoeveelheid kalk.

nen 2 en 3 met het wachthuis van ravelijn 3 van de voormalige Vesting Naarden, werknummer 1337-O, uit 1980.

- 23 In "Onderzoek restauraties Vesting Naarden" wordt als een van de manco's van het restauratiewerk door het Rijk, het ontbreken van een onderhoudsplan en visie aangemerkt. Er is alleen gerestaureerd, zonder het onderhoud op de langere termijn in ogenschouw te nemen. Technisch, maar ook financieel.
- 24 Deze betonnen afdekkers dateren waarschijnlijk uit de jaren '50 van de 20e eeuw.

Illustratieverantwoording

- Beeldbank NIMH Afb. 1
- Beeldbank RCE Afb. 2, 3, 4, 5, 6, 17, 40, 41, 44, 45, 46, 47
- Stichting Menno van Coehoorn Afb. 7, 18, 19, 20, 21, 33, 39
- Jeroen van der Werf Afb. 8, 27, 35, 50
- Stadsarchief Naarden Afb. 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 24, 25, 43
- Archief RVB Afb. 16, 31, 42
- Archief Carlos en Els Scheltema Afb. 22, 23, 32, 33, 36, 37, 48, 53
- Federica Marulo 26, 28, 29, 30, 49, 51, 52, 54
- Monumentenbezit 38, 55

- 17 In het stadsarchief van Naarden zijn de contracten hierover bewaard: bijv. SSAN016-1G, inv. nr. 1476.19.
- 18 Nat. Archief 2.13.02 inv. nr. 162, 185, 193 en 196
- 19 Pand dossier RCE, Naarden Vestingwallen tot 1958, map 4596
- 20 Ibid.
- 21 In 2022 kon via een kijkgat een dunne laag beton op bestaand muurwerk worden gezien. Dit past bij het hetgeen hiervoor is omschreven.
- 22 Voor het werk aan dit ravelijn zie het bestek ten behoeve van de *restauratie van de ravelij-*

De kap van Kasteel Slangenburg opnieuw bekeken

De hypothesen uit 2024 in het licht
van de dendrochronologie

Inleiding

In 2024 heeft Monumentenbezit een bouwhistorische verkenning gemaakt van de kapconstructie van kasteel Slangenburg. Hierbij zijn de verschillende spanten in de kapconstructie met elkaar in verband gebracht op basis van hun uiterlijke kenmerken, zoals telmerken en houtverbindingen. De resultaten van de verkenning dienden als basis voor het opstellen van een boorplan en een offerte voor dendrochronologisch onderzoek. Daarnaast zijn de resultaten gebruikt voor het opstellen van een aantal werkhypotheses over de bouwgeschiedenis van de kap. Wanneer kwam welk deel van de kap tot stand?

De belangrijkste bevindingen van de bouwhistorische verkenning werden, samen met de werkhypotheses, gepubliceerd in het jaarverslag van 2023 in het artikel "De Hashtag van Van Baer".¹

In maart 2025 is het dendrochronologisch onderzoek uitgevoerd. Door de werkwijze van de dendrochronoloog, Paul Borghaerts, was het mogelijk om de genomen monsters ter plekke te prepareren en te dateren. Zo waren er dus heel snel resultaten bekend. Ze waren verassend en lieten een nieuw licht schijnen op de totstandkoming van de kap. Dit artikel gaat daarop in. Wat waren de resultaten? Hoe verhouden die resultaten zich tot de werkhypotheses uit 2024? Moeten die nu worden bijgesteld? Zo ja, hoe? Maar voordat die vragen worden beantwoord, is het goed om eerst kort te beschrijven wat dendrochronologisch onderzoek eigenlijk inhoudt.

Dendrochronologisch onderzoek

Op de website van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) wordt dendrochronologisch onderzoek als volgt beschreven:

Dendrochronologie of jaarringenonderzoek is de wetenschap die zich bezighoudt met het dateren van houten voorwerpen of archeologische vondsten aan de hand van in de voorwerpen herkenbare groeiringen.

Jaarringen in hout ontstaan ten gevolge van de wisselingen der seizoenen. Gunstige omstandigheden zorgen voor meer groei (brede ringen), ongunstige omstandigheden voor verminderde groei (smalle ringen). Zodoende ontstaat er door de jaren heen een patroon van dikkere en dunnere ringen, uniek voor een bepaalde tijdsperiode en herkomstgebied.

Door het opbouwen van een referentiecollectie kunnen stukken hout in de tijd geplaatst worden. Wanneer de buitenste ring nog aanwezig is, kan zelfs de kapdatum van de bewuste boom bepaald worden. Als de ring compleet is, kan de datering zelfs nog scherper: voorjaar, zomer of herfst/winter van jaar X.²

Historische houtconstructies zijn vaak heel geschikt voor dit soort onderzoek. In veel van die constructies zijn namelijk onderdelen verwerkt die uit een volledige of bijna volledige doorsnede van een boomstam bestaan. Het betreffende onderdeel bevat in dat geval zowel de kern als de buitenkant van de oorspronkelijke boomstam. De buitenkant van de boomstam is in het houten onderdeel te

2

Een balk waarin de gehele doorsnede van een boomstam terug te vinden is.

Vanaf de kern tot aan de buitenkant van de boom (1.) Dit is de **wankant**. Door uit zo'n balk een goed geboorde boorkern te halen (2.) kunnen de jaarringen van de gehele groeiperiode van de boom inzichtelijk worden gemaakt. Het kapjaar van de boom kan dan bepaald worden.

3

4

5

6

7

8

3
Het boren van zo'n boorkern uit de constructie in Slangenburg.

4
Een boorkerntje vlak nadat het uit het hout gehaald is.

5
Het slijpen en polijsten van de boorkerntjes in hun houders.

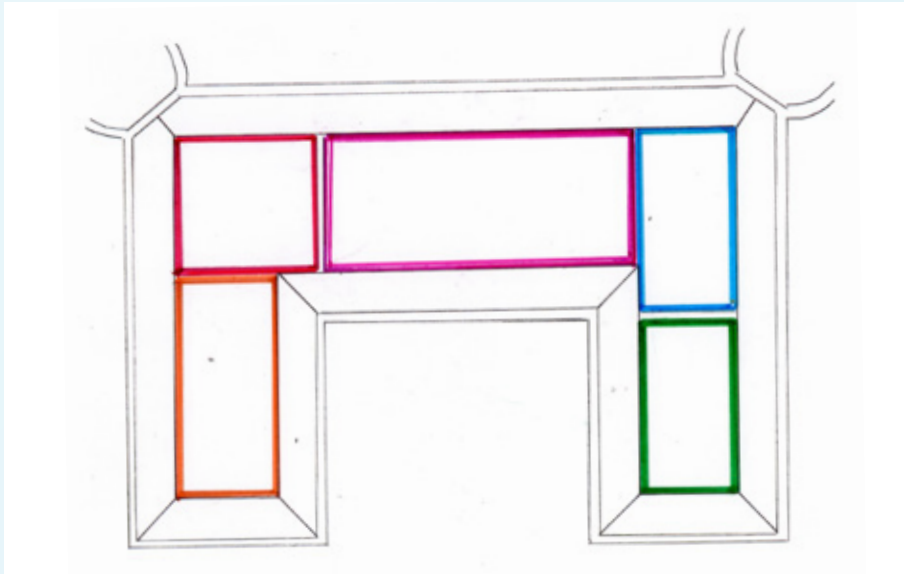
6
De boorkerntjes in hun houders gelegd, vlak voor het slijpen en polijsten ervan.

7
De boorkerntjes in hun houders na het polijsten. Via scherpe foto's kunnen deze monsters worden gedateerd.

8
Detail van de boorkerntjes. Hierop is goed de kern van de oorspronkelijke boomstammen te zien.

Interessant detail is dat een van de dekbalkjukken in de rechter vleugel uit 1688 stamt. Deze werd dus bij de verbouwing rond 1690 nieuw geplaatst. De andere jukken konden worden hergebruikt. Van een deel ervan werden halve spanten gemaakt. Een van de anderen werd gedraaid (nr. 1) en de hele jukken die in deze vleugel overbleven werden versterkt.

12

13

12

Schematische weergave van de hypothesen uit 2024. Op basis hiervan werd het boorplan voor het dendrochronologisch onderzoek opgesteld.

Het resultaat bleek anders dan de hieronder gestelde hypothesen.

De rechtermvleugel (blauw en groen). Dit deel van de kap kwam in de 2e bouw-fase tot stand.

- De spanten op de tweede verdieping zouden ouder kunnen zijn dan de tweede bouw-fase en bij de herbouw van het kasteel hergebruikt. Ze werden in een latere bouw-fase versterkt.

- De spanten op de zolder werden allemaal tijdens de tweede fase geplaatst. Een deel van die spanten werd tijdens de derde fase uit elkaar gehaald en hergebruikt, dat is het blauwe deel.

- Het middendeel (roze). Dit deel van de kap kwam tijdens de 3e bouw-fase tot stand.

De aanwezigheid van twee sets telmerken op de zolderspanten leidde tot de hypothese dat de hanebalken van deze spanten (met gezaagde telmerken) mogelijk hergebruikte onderdelen waren van vóór de verwoesting van 1585. De sporen zouden

later, bij de verbreding van het middendeel van het kasteel, zijn vervangen. De sporen zouden dus uit de derde bouw-fase moeten stammen.

- De linkervleugel (rood en oranje): dit deel van de kap kwam in de derde bouw-fase tot stand.
- Delen van de spanten op de 2e verdieping waren mogelijk hergebruikt en zouden uit een eerdere fase kunnen stammen.
- Op de zolder werden alle spanten in de oranje zone in de derde bouw-fase geplaatst.
- De spanten in de rode zone op de zolder waren gemaakt van hergebruikte onderdelen van eerdere bouw-fases.

13

De tekening van Van Geelkercken uit 1641. Hierop is een compleet L-vormig kasteel te zien, met een duidelijk aanwezige entree-partij en een hoektoren.

Dit is in tegenspraak met de datering van de oudste delen van de kap in de jaren na 1652. Wat heeft Van Geelkercken tien jaar daarvoor dan gezien? Had dit kasteel zo'n slechte kap dat deze in 1652 volledig werd vervangen, zonder er delen van her te gebruiken? Dat lijkt vreemd. Had het kasteel in 1641 een tijdelijke/geïmproviseerde kap?

14

Blik op het kasteel.

herkennen aan een schuine, ietwat afgeronde kant (*wankant* genoemd), vaak met de vraatsporen van houtwormen. Soms zijn op de wankant delen van de bast bewaard gebleven.

Het is mogelijk om uit een dergelijk stuk hout een boorkern te nemen die het hele jaarringenpatroon van de boom beslaat. Door deze boorkern vervolgens te slijpen en te polijsten wordt dat patroon goed zichtbaar en kan er met een camera een

zeer gedetailleerde foto van worden genomen. Op die foto kunnen de jaarringen van de boom heel precies worden gemarkeerd en vergeleken met houtmonsters uit de hierboven genoemde referentiec collectie. Afhankelijk van het aantal aanwezige jaarringen en de grootte van de referentiec collectie kan het monster worden gedateerd.

De resultaten van het onderzoek

In maart 2025 heeft er dus zo'n onderzoek plaatsgevonden op kasteel Slangenburg. In het voorbereidingstraject was de kap al een keer uitgebreid met Paul Borghaerts bekeken. Na dat in maart 2025 nog eens dunnetjes te hebben overgedaan kon worden vastgesteld dat er genoeg plekken waren om monsters te nemen.

Hoewel het altijd de vraag is of de genomen monsters bruikbaar zullen zijn, bleek dat in Slangenburg heel positief uit te pakken. Bijna alle monsters konden gedateerd worden. Het resultaat is weer gegeven op de hier afgebeelde schematische plattegrond.³ De datering geldt voor zowel de dekbalkjukken op de tweede verdieping als voor

de sporensantjes op de zolder. De datering geeft het kapjaar van de bomen aan. Ze werden over het algemeen een of twee jaar na de kap in de constructie verwerkt. In het geval van de linkervleugel van het kasteel zal het hout uit 1711 waarschijnlijk meteen zijn verwerkt.⁴ Dit is een interessant detail, het kan erop wijzen dat men haast had.

Wat vertellen deze resultaten?

Tot nu toe werd de bouwgeschiedenis van het kasteel, voor zover die relevant is voor de kap, onderverdeeld in vier verschillende bouwfasen:

- **Fase 1:** Het kasteel zoals dat oorspronkelijk in de 13e of 14e eeuw werd aangelegd. Dit kasteel werd verwoest in 1585, tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648). Het is onbekend hoe dit kasteel eruit zag. Het stond in 1585 al een aantal eeuwen, dus het zal in de loop der tijd zeker een aantal transformaties hebben ondergaan.
- **Fase 2:** Het kasteel werd tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) herbouwd. Een gedenksteen in de gevel herdenkt die herbouw: 1612. Een tekening van Van Geelkercken uit 1641 laat dit herbouwde kasteel schematisch zien: een L-vormig gebouw, met één toren op de buitenhoek.
- **Fase 3:** Tussen 1675 en 1713 werd dit L-vormige gebouw, in opdracht van Frederik Johan van Baer, veranderd in een U-vormig barokslot. Hierbij werd de linkervleugel aan het kasteel toegevoegd, evenals de tweede toren op de linker buitenhoek. De entree werd daarbij verplaatst naar zijn huidige positie.

- **Fase 4:** Het kasteel na 1713. Wijzigingen binnen het bestaande, 17e-eeuwse volume. De belangrijkste daarvan was de inrichting van de linkervleugel in het eerste kwart van de 20e eeuw.

Wat in de resultaten van het dendrochronologisch onderzoek meteen opvalt is dat het rechterdeel van de kap gedateerd wordt op 1651/1652 (kapjaren). Dit zijn jaren die tot op heden niet in verband werden gebracht met een bouw fase van het kasteel. Nu blijkt er rond die tijd een ingrijpende verbouwing te hebben plaatsgevonden. De kap op de rechter vleugel werd toen immers aangebracht. Dat is veertig jaar na het herbouwjaar dat op de gevelsteen staat aangegeven en tien jaar nadat het L-vormige gebouw op de tekening van Van Geelkercken werd afgebeeld. Wat heeft Van Geelkercken dan gezien toen hij het kasteel bezocht? Een kasteel in aanleg voorzien van een tijdelijke kap?

Eenzelfde reeks vragen kan worden gesteld over het huidige middendeel van de kap. Het is te zien op de tekening van Van Geelkercken maar werd volgens het dendrochronologisch onderzoek pas na 1690 aangelegd. Werde de bestaande kap toen volledig vervangen zonder er een deel van te hergebruiken?⁵ Had deze vleugel ook een tijdelijke kap?

Het volgende opvallende is, is dat er ruim twintig jaar zat tussen de aanleg van de kap op het middendeel en die op de linker vleugel. Frappant is ook het grote verschil in de kwaliteit van de constructie tussen deze linker vleugel en het middendeel. Met name op de zolder. De constructie van de linker vleugel zit aanmerkelijk beter in elkaar.

Bijzonder is verder, dat het hout uit 1711 snel verwerkt werd. Het werd gekapt in de zomer van dat jaar en is vermoedelijk in de maanden daarna verwerkt. Er moest haast gemaakt worden met de bouw van de linker vleugel. Het lijkt erop dat Van Baer al zijn geld had uitgegeven aan de verbouwing van het eerste deel van het kasteel en pas met het linkerdeel kon beginnen toen hij weer geld had verdiend in de oorlogen van Willem III tegen de Zonnekoning. Toen hij dat geld eenmaal had, wilde hij er ook snel mee aan de slag. Door zijn overlijden, in 1713, is het kasteel vervolgens nooit afgemaakt.

Kortom, het onderzoek roept veel nieuwe vragen op. Nader onderzoek in archieven en bouwhistorisch onderzoek naar de rest van het kasteel zal hier antwoord op moeten gaan geven. Ook zal een dendrochronologisch onderzoek naar de vloerbalken van het kasteel een belangrijk licht laten schijnen op de bovenstaande vragen. Bijvoorbeeld op de vraag wat voor gebouw Van Geelkercken in 1641 heeft zien staan en hoe dat in relatie staat tot de huidige kap.

Het is in ieder geval duidelijk dat de bouwfasering moet worden herzien. Een eerste stap in zo'n herziening is om te kijken hoe de werkhypotheses uit 2024 zich verhouden tot de resultaten van het dendrochronologisch onderzoek.

De dendrochronologie tegenover de werkhypotheses van 2024

Het artikel uit 2024 liet zien dat de kapconstructie te verdelen is in drie duidelijk van elkaar te onderscheiden gebieden, die in verschillende periodes tot stand kwamen. Hieronder staat voor alle drie aangegeven wat de werkhypothese uit 2024 was voor de totstandkoming van het betreffende gebied, gevolgd door een toetsing aan de resultaten van het dendrochronologisch onderzoek.

De rechter vleugel:

Volgens de hypothese uit 2024 kwam dit deel van de kap tot stand in de tweede bouwfase. Dus gedurende de herbouw tijdens het Twaalfjarig Bestand.

De spanten op de tweede verdieping werden daarbij verplaatst. Een ervan werd gedraaid. Ze werden tijdens de derde bouwfase versterkt. De spanten zouden volgens die hypothese hergebruikte onderdelen kunnen zijn van de eerste bouwfase. Een alternatief op die hypothese was dat ze tijdens de tweede bouwfase nieuw werden geplaatst en vervolgens in de derde fase werden verplaatst en gedraaid. De versterking zou plaats gevonden kunnen hebben tijdens die derde fase, of tijdens een latere fase.

De spanten op de zolder werden allemaal tijdens de tweede fase geplaatst. Een deel van de spanten werd tijdens de derde fase uit elkaar gehaald en hergebruikt.

Het dendrochronologisch onderzoek laat zien dat deze gehele constructie uit het midden van de 17e

eeuw stamt. De hypothesen over de wijzigingen in de kap zijn nog altijd mogelijk, maar moeten in een andere tijd geplaatst worden.

De kap werd rond 1652 gemaakt. Vervolgens op een later moment, bijvoorbeeld in 1690, (gedeeltelijk) uit elkaar gehaald en aangepast. Een aantal zolderspanten kreeg daarbij nieuwe telmerken. De versterking van de spanten op de tweede verdieping vond toen waarschijnlijk plaats. Een van de spanten werd gedraaid.

Het is interessant om op te merken dat een aantal van de halve spanten op de tweede verdieping van deze rechter vleugel uit 1652 komt. Deze werden waarschijnlijk bij de veranderingen onder Frederik Johan van Baer van hele spanten in halve spanten veranderd. Ze hoefden niet versterkt te worden.

Het middendeel van de kapconstructie:

Volgens de hypothese uit 2024 kwam dit deel van de kap tijdens de derde bouwfase tot stand. De spanten op de tweede verdieping werden toen geheel nieuw geplaatst, al riepen de verschillen in de telmerken wel de vraag op of er geen delen van de kapconstructie zouden kunnen zijn hergebruikt. Buiten de telmerken wees echter niets erop dat dit het geval zou kunnen zijn.

Op de zolder waren op vrijwel alle spanten twee soorten telmerken te zien. Gezaagde merken op het midden van de hanebalken en gehakte merken op de uiteinden van die hanebalken en de daarop aansluitende sporen. Dit leidde tot de hypothese dat de hanebalken mogelijk hergebruikte onderdelen waren van vóór de verwoesting van 1585.

De sporen zouden later, bij de verbreding van het middendeel van het kasteel, zijn vervangen. Die zouden dus uit de derde bouwfase stammen.

Volgens het dendrochronologisch onderzoek werd deze hele kapconstructie rond 1690 gemaakt. De hypothese klopt dus maar ten dele.

Er zijn in de kap van de zolder geen onderdelen aangetroffen van vóór de verwoesting van 1585. Van onderdelen van tijdens de herbouw gedurende het Twaalfjarig Bestand is evenmin sprake.⁶ De spanten zijn een keer uit elkaar gehaald en weer in elkaar gezet (getuige de dubbele merken) maar dan gebeurde dat na 1690. De rommelige opzet van deze kap past goed bij dit "uit elkaar en weer in elkaar scenario". Wellicht dat dit al gebeurd is bij de aanleg van de linker vleugel in 1711.

De linker vleugel:

De constructie van dit deel van de kap kwam volgens de hypothese van 2024 in de derde bouwfase tot stand.

De spanten op de tweede verdieping werden tijdens die fase geheel nieuw geplaatst op drie na. Met name op basis van de telmerken werd de hypothese geopperd dat deze spanten uit hergebruikt materiaal zouden kunnen bestaan.

Op de zolder was er geen reden om de spanten in verschillende groepen te verdelen. Hoewel er verschillende merken door elkaar gebruikt waren, was de eenheid die de kap uitstraalde, reden om te veronderstellen dat deze in één keer gemaakt was. Het overgangsgebied tussen de linker vleugel en

het middendeel zou, gezien het rommelige karakter ervan, gemaakt zijn van nieuw en hergebruikt materiaal. Ook het fragment van een gebint dat in deze hoek op de zolder staat, zou hergebruikt moeten zijn.

Het dendrochronologisch onderzoek laat zien dat dit deel van de kap in 1711 tot stand kwam. De spanten op de tweede verdieping zijn toen allemaal nieuw geplaatst. Er is geen sprake van hergebruik van oudere onderdelen. Dit geldt ook voor de zolder. Dat de overgang tussen de linker vleugel en het middendeel zo chaotisch in elkaar zit, kan nog altijd wijzen op hergebruik, maar dan in een latere fase. In de 18e of 19e eeuw is dit deel van de kap mogelijk een keer uit elkaar gehaald en weer in elkaar gezet.⁷

De gevolgen voor de bouwfasering

Hoe ziet de voorlopige herziening van de bouwfasering er nu uit? De eerste bouwfase verandert niet. Het kasteel werd in de 13e of 14e eeuw gebouwd en in 1585 verwoest. Hoe het eruit zag is niet bekend. In de kapconstructie zijn geen delen aangetroffen die uit die eerste fase stammen.

De herbouw van het kasteel heeft zich waarschijnlijk over meerdere decennia uitgestrekt. Delen van de kap hebben in die periode mogelijk een tijdelijk karakter gehad. Ook van deze fase zijn geen hergebruikte onderdelen aangetroffen. Pas rond 1652 krijgt het kasteel een kap waarvan nu nog delen bestaan. Aangezien er zowel op de tweede verdieping als op de zolder de nodige sporen zijn gevonden van aan-

passingen en hergebruik, is het niet uitgesloten dat spanten destijds op andere plekken stonden dan nu en de kap een andere vorm had. Dit is het eindpunt van de tweede bouwfase. Deze fase zou omschreven kunnen worden als een periode van herbouw in verschillende etappes tussen 1585 en 1652.

De kap werd daarna, rond 1690, nogmaals aangepast en uitgebreid. Zo ontstond een kap op een L-vormig bouwvolume, dat de huidige rechter vleugel en het middendeel omvatte. Dit is de derde bouwfase.

Twintig jaar later, in 1711, werden kasteel en kap uitgebreid tot een U-vormig geheel. Omdat er een lange periode zit tussen de realisatie van het L-vormige volume en het U-vormige volume en er hele wezenlijke kwaliteitsverschillen zichtbaar zijn in de kapconstructies van beide onderdelen (met name op de zolder), kan de uitbreiding in 1711 gezien worden als een aparte bouwfase. De vierde bouwfase dus; de transformatie van het L-vormige gebouw in een U-vormig gebouw. Het ligt voor de hand om te veronderstellen dat deze transformatie in 1690 al wel was voorzien.⁸

Daarna breekt de vijfde bouwfase aan; het kasteel na 1713. Wijzigingen binnen het bestaande, U-vormige volume. De belangrijkste daarvan was de inrichting van de linkervleugel in het eerste kwart van de 20e eeuw.

Conclusie

Dankzij het dendrochronologisch onderzoek is de bouwgeschiedenis van het kasteel weer een beetje beter inzichtelijk gemaakt. Het roept echter ook veel nieuwe vragen op, die verder onderzoek nodig maken. Archiefonderzoek zal daarbij een belangrijke rol spelen, maar ook de bouwhistorische analyse van de rest van het gebouw.⁹

Het dendrochronologisch onderzoek laat daarnaast een paar interessante, algemene, dingen zien. Allereerst wat het grote belang is van "harde" gegevens bij een bouwhistorisch onderzoek, zoals een goed gedateerd archiefstuk, of, in dit geval, de resultaten van een dendrochronologisch onderzoek. Dit soort gegevens vormen het frame waarbinnen de gevonden bouwsporen geplaatst en geïnterpreteerd kunnen worden. Tot nu toe waren 1651 en 1652 geen belangrijke jaren binnen de bouwhistorie van Slangenburg. Door het onderzoek blijkt dit wel het geval te zijn. Het is logisch, maar het wordt op deze manier duidelijk bewezen: Er vonden in gebouwen ook grote veranderingen plaats, die niet direct verbonden kunnen worden aan een moment van verwoesting of wisseling van eigenaar. Dit is een moeilijk in te schatten variabele in bouwhistorisch onderzoek, waar wel rekening mee moet worden gehouden.

Ook laat dit onderzoek zien dat telmerken slechts heel beperkt gebruikt kunnen worden voor het dateren van houtconstructies. In dit geval was het mogelijk om constructiedelen via de telmerken met elkaar in verband te brengen en in samenhangende blokken onder te verdelen. Er een datering of bouwphase aan verbinden was echter niet mogelijk. Het laat zien dat hele verschillende telmerktypes in dezelfde periode naast elkaar

gebruikt werden en dat de praktijk op dat gebied dus heel weerbarstig is. Het maakt dateren aan de hand van dendrochronologie alleen maar belangrijker. Het is eigenlijk de enige manier om zekerheid te krijgen.

Jeroen van der Werf

Voetnoten

- 1 Het artikel werd weliswaar in het jaarverslag over 2023 gepubliceerd, het werd in 2024 geschreven op basis van een onderzoek dat in 2024 plaatsvond. Vandaar dat in de tekst steeds naar 2024 verwezen wordt.
- 2 <https://kennis.cultureelerfgoed.nl/index.php/Dendrochronologie#:~:text=Dendrochronologie%20of%20jaarin-genonderzoek%20is%20de.in%20de%20voorwerpen%20herkenbare%20groeiringen>.
- 3 De resultaten zijn vastgelegd in het rapport "Dendrochronologisch onderzoek Kasteel Slangenburg Doetinchem" door Borghaerts Houtdatering, onderzoek nummer GE594-95
- 4 Vriendelijke mededeling van Paul Borghaerts op 16-04-2025. Bomen werden normaliter in de winter gekapt. Deze bomen zijn in de zomer gekapt en dat was meer werk met takken, bladeren etc. De keuze om op dat moment te kappen zou vanuit die optiek goed gemaakt kunnen zijn vanwege haast. Waarom zou men anders op dit lastiger moment de bomen kappen?
- 5 Aangezien de huidige kappen er nog opzitten lijkt het heel vreemd dat er van eerdere kappen niets kon worden hergebruikt. Dan was de kwaliteit wel erg slecht. Dit pleit voor een noodkap of een andersoortige tijdelijke voorziening.
- 6 Dit deel van het kasteel werd tijdens de verbouwing onder Frederik Johan van Baer verbreed. Dit is goed te zien in de kelderconstructie. Het zal gevolgen hebben gehad voor de bestaande kapconstructie. Mogelijk dat hergebruik daardoor onmogelijk bleek.
- 7 Dit kan samenhangen met de schijnschoorsteen die op deze hoek stond.
- 8 Het kan goed zijn dat de houten wand op de zolder gezien moet worden als een bouwstop, zoals in november 2024 door Ben Olde Meierink werd geopperd bij het bezoek aan Slangenburg door de Kastelenstudiegroep.
- 9 In september en oktober 2024 hebben Jorge Campos en Jasmine Akerkar van de KU-Leuven in het kader van een stage en het "researcher in residence" project op het kasteel bouwhistorisch onderzoek gedaan naar het metselwerk en de hoofddraagconstructie van het gebouw. Dit biedt een uitstekende basis voor de verdere analyse. Veel van hun bevindingen passen

Illustratieverantwoording

Alle afbeeldingen door de auteur, behalve afbeelding 12: Monumentenbezit en 13: dit is een fragment van de tekening van Van Geelkercken uit het Gelders Archief, inv. nummer 10-0001, zoals te raadplegen op de beeldbank.

